KAFKAS HALKLARI MİTOLOJİSİ

GEORGES DUMÉZIL

Çeviren:
Musa Yaşar Sağlam

Ankara-2000

AYRAÇ YAYINEVİ
Selanik Cad. 78/1 06650/Kızılay-Ankara
Tel-Faks: 0 312. 418 22 63

KAFKAS HALKLARI MİTOLOJİSİ *(Mythologie der Kaukasischen Völker)* • Georges Dumézil • Çev: Musa Yaşar Sağlam • Din - Mitoloji / 03 • © **AYRAÇ YAYINEVİ** Bu çevirinin tüm hakları saklıdır • ISBN 975-8087-41-X • Birinci Baskı: Ayraç Yayınevi/Mayıs 2000 • Kapak Tasarımı: Erol Olcay • Dizgi: Ayraç Yayınevi • Baskı: Şahin Matbaası

A. Kafkas Halklarının Tarihi Üzerine

Eski Dünya tarihinde, Kafkas Halkları başka halklarla pek ilişkisi olmayan halklar arasında yer almaktaydı. Kafkas Dağları yalnız üç yerden geçit vermekteydi. Bu geçitlerin ilki batıda, Karadeniz'in dağları dövdüğü yerde dar bir sahil yolu biçiminde kuzeye uzanmaktaydı. Dağların ortasında bulunan Darial Geçidi, kuzeydeki bozkırlardan Kura Vadisinin yukarı kısımlarına, yani asıl Gürcistan'a doğru yol vermekteydi. Doğuda, sıradağlar ile Hazar Denizi arasında uzanan dar kara parçası biçimindeki Derbent Geçidi ise kuzeye açılan kapı görevi görmekteydi. Derbent Geçidi üzerinden İndogermen göçmenler İran'a geçmişti. Darial Geçidini İskitler, Karadeniz kıyısındaki sahil yolunu ise Kimmerler ve Trererler kullanmıştı.

Eski Dünya'nın tarih bilincinde yalnızca Kafkasların batısı ve güneybatısında yaşayan halklar ve olup bitenler kalıcı bir iz bırakmıştır. Yunanlılar, gemileri Karadeniz'de dolaşmaya başladığı tarihten itibaren batıyı ve sahil şeridini gayet iyi tanıyorlardı. Bu bölgeye Kolkhis adını takmışlardı. Altın Post'u getirmek için Argonotlar buralara gelmiş, ayrıca büyücü Medeia yine buradan çıkmıştı. Güneybatıyı ise Asurlulara ait salnameler ve ayrıca İncil'den tanımaktayız. Hezekiel Peygamber (XXVII, 13), Tubal diye adlandırılan -ve Asurlulara ait salnamelerde Muşki ve Tubal diye geçen- Meşehli tüccarlardan bahseder. Aynı

Peygamber Iavanlı tüccarlardan da söz eder. Bunlar İyonlar, yani Yunanlı tüccarlardır. Fırat'ın yukarı kısımlarında ve Kura Nehrinin çıktığı yerin yakınlarında yerleşik olan bu halkların, Eski Ahit'te Lut kavmi (Tek. X. 2; 1. Korint. I, 5) olarak geçen Kimmerlerin baskısı karşısında Kura Vadisinin aşağı kısımlarına indikleri ve oranın asıl halkı ile kaynaşarak, Gürcü halkının esas öğelerinden birini oluşturdukları tahmin edilmektedir. Ancak bu tahminin bölük pörçük bilgilere dayandığı unutulmamalıdır. İ.Ö. 730 yılında Kimmerlerin peşinden güneye giden ve Kura Vadisine, yani bugünkü Gürcistan'a ulaşabilmek için Darial Geçidini kullanan İskitler, diğer asıl öğeyi oluşturmuşlardır. O bölgenin asıl halkı ile kaynaşarak ayrı bir halk oluşturanlar, gerçekte Trererlerdir. Bunlar Kimmerler ile birlikte göç etmiş ve biraz daha batıda Kolkhis'e yerleşmişlerdir.

Kafkaslar'da halk olma süreci, Ermenistan'dakiyle aşağı yukarı aynı tarihlerde son bulmuştur. Dolayısıyla Gürcü tarihi, kronolojik olarak ancak İskitlerin istilasıyla başlamıştır.

İ.Ö. 590 yılında Gürcistan, Med İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Bu İmparatorluğun başkenti Ekbatana (bugün İran'ın kuzeybatısında bulunan Hemedan) idi. Med İmparatorluğu'nun çökmesiyle Gürcüler ve İberyalılar, Akamanış İmparatorluğu'nun vasalı oluverdiler. Bunlar Saspirollar, Alarodianlar, Moskhler, Tibarenler ve Mossynoikler diye adlandırılan (bkz. Herodotos VII, 78-79) bir dizi başka Kafkas halkı ile birlikte 18. ve 19. Pers satraplığına (eyalet) bağlıydılar. Her iki satraplığın, gümüş ola-

rak 500 talent* tutarında bir yıllık vergi ödemesi gerekiyordu.

Gürcü salnamelerindeki söylensel geleneklere (K'art'lis c'chovreba) göre Büyük İskender, İberya'nın (bugünkü Gürcistan) yönetimini akrabası Azon'a (Yun. Iason) vermişti. Helenistik geleneğinde krallığa yabancı olan Gürcü halkı ona baş kaldırmıştı. İsyancıların başında P'arnavaz diye biri bulunuyordu ve Yunanlıların kovulmasının ardından ilk kral olarak Gürcistan tahtına o oturmuştu. Aynı kaynaklara göre, daha önceleri Gürcistan'da boy ve aşiret yasaları mevcuttu. Halkın hükümdarları işte bu boyların birinden çıkmaktaydı. Hükümdarlara *Meuphe* adı verilmekteydi. Bu yasalar, Gürcü halkının oluşumunda önemli bir payı olan İskitlerin yasaları ile büyük ölçüde aynıydı.

Gürcistan'ın P'arnavaz önderliğinde Yunan hakimiyetinden kurtuluşu, İberya/Gürcistan'a batıda komşu olan Kolkhis Devletinin kralı K'udzi'nin desteğiyle gerçekleşmiştir. Suriye'deki Selefkiler ve Ermeni kralları, bağımsızlığını kazanmış olan Gürcistan Devleti ile ilişki kurarlar. Ülkenin başkenti Mc'chet'a'dır. Mc'chet'a nekropolünde yapılan kazılarda bulunan üzeri oymalı kıymetli taşlar, yüksek makamlarda bulunan kişilerin sahip oldukları ünvanların Akamanış İmparatorluğu'ndaki ünvanlarla büyük ölçüde örtüştüğünü ortaya koymaktadır. Bunun nedenini ise, Gürcistan'ın henüz bir Pers satraplığı olduğu dönemde aramak gerekir. Belki de en eski Gürcü yazı di-

* Antik ağırlık birimi (36 kg) ve buna eşit olan para birimi (6000 drahmi).

li daha o zamanlarda oluşturulmuş ve sınır bölgesinde yer alan diğer Pers satraplıklarında olduğu gibi, muhtemelen satrapın (vali) özel kalemi tarafından geliştirilmişti. Aynı şekilde kuzeydoğu Pers sınırındaki satraplıklarda da buna benzer gelişmeler yaşanmıştı. Dolayısıyla Gürcü yazı dili ve doğu Pers sınırında Pencap'ın bağlı bulunduğu satraplığın özel kalemi tarafından geliştirilen Kharosti yazı dilinde olduğu gibi, Soğdca yazı dilinde de aynı Pers, Arami yazı dilinden yola çıkılmıştır. Bu durum eski Gürcü salnamelerinde çok daha farklı bir biçimde yer almaktadır. Büyük ihtimalle yurtseverce nedenlerden ötürü, Gürcü yazı dilini bulan kişinin, Gürcistan'ı Yunan hakimiyetinden kurtaran P'arnavaz olduğu tahmin edilmektedir.

Gürcüler, Diyadok hakimiyeti karşısında elde ettikleri siyasi bağımsızlıklarını İ.Ö. 65 yılında yitirerek, Roma hakimiyeti altına girmişlerdir. Pompeius 67/66 yıllarında Hazar Denizi kıyısında yer alan ve en doğudaki Kafkas devleti olan Albania'yı* , ardından İ.Ö. 65 yılında İberya'yı (bugünkü Gürcistan) ve son olarak da 64/63 yıllarında Karadeniz kıyısındaki Kolkhis'i yenmiş ve Roma İmparatorluğu'na katmıştır. Kolkhis Kralı Aristarkhos, Roma hakimiyeti altına girmiştir. İberya Kralı ise, buna bütün gücüyle karşı koymuş ve ancak şiddetli çarpışmalardan sonra teslim olmuştur. Ancak daha sonra İberya/Gürcistan da Roma İmparatorluğu ile yoğun bir ilişkiye girmiştir. Bunda özellikle, Ermenistan'a girmiş olan Part İmpa-

* Esk. coğ. Kafkas sıradağlarının doğu kesimi, Hazar Denizi'nin güneybatı kıyısında; yaklaşık olarak Azerbaycan topraklarını karşılar.

ratorluğu'na karşı aldıkları ortak tavır rol oynamıştır. Romalı istihkamcılar, İberya'nın başkenti Mc'chet'a'daki tahkimat çalışmalarını yönetiyorlardı. Bu olaya yer veren ve o dönemde iktidarda bulunan İmparatorlardan Vespasianus ve Titus'un adının geçtiği bir kitabe bugün hala ayaktadır. En doğuda yer alan Kafkas devleti olduğunu belirtmiş olduğumuz Albania üzerinde, Roma'nın pek nüfuzu yoktu. Burada, kuzey bozkırlarına açılan Derbent Geçidini her ne olursa olsun kendi kontrolünde bulundurmak isteyen Pers İmparatorluğu'nun siyasi gücü baskındı.

İki büyük güç, yani Roma ve Pers İmparatorluğu arasındaki rekabete rağmen, Kafkas devletleri arasında batıdan doğuya ve güneyden kuzeye doğru uzanan ticaret yolları mevcuttu. Pontuslu Strabon, Hazar Denizi üzerinden geçen bir ticaret yolundan söz etmektedir. Çıkış noktası, doğuda Batı Türkistan'da Uzboj Kanalı kıyısında bir limandır. Bu kanal sayesinde Amu Derya nehri, Hazar Denizi'ne ulaşmaktaydı. Hazar Denizi'nin batı kıyısında ise, Araks Nehrinin ağzında kurulu bir ticari yerleşim Albania, İberya ve Kolkhis üzerinden Karadeniz kıyısındaki limanlara ulaşımı sağlamaktaydı. Bir diğer ticaret yolu da, Aorsların yurdu olan Kuban Nehrinin aşağı kısımlarından başlayıp, Kolkhis Devleti üzerinden Roma topraklarına ulaşabilmek için Karadeniz kıyısındaki sahil yolunu takip etmekteydi.

Çok sayıdaki ticaret yolları sayesinde, Kafkas halklarının Eski Dünya'nın merkezleri ile kurdukları yoğun ilişki, oradan gelen dini etkilerin çeşitliliğini de beraberinde

getiriyordu. Ünlü merkezleri Urbnisi Ateş Tapınağı ve Gami Tapınağı'nda bulunan Zerdüşt dininin yanı sıra, Yahudilik de oldukça yaygındı. Ayrıca Kolkhis'den gelen ve Gürcistan'da yaygınlaşan Yunan kültlerinin de çok sayıda taraftarı vardı. Ancak burada, Kafkas halklarının yerli tanrılarına Yunan anlayışına göre ibadet biçimi ile hakiki Yunan kültleri arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir.

Hıristiyanlığın Gürcistan'da yayılmasında azize sayılan Nino adında Kapadokyalı bir Hıristiyan kadın kölenin karizmatik kişiliği az rol oynamamıştır. Bir dini söylenceye göre, Azize Nino dokunarak hastaları sağaltma kudretine sahipti. Ermenistan monofizit Hıristiyanlığı benimserken, Gürcistan Ortodoksluk mezhebinde kalmaya devam etmiştir. Ortodoksluk mezhebini benimseyen Yunanlılar, Ruslar, Rumenler ve Sırpların kiliseleri gibi, Gürcülerin de Aynaroz Dağında kendilerine ait ulusal bir manastırları vardı. Gürcistan daha 4. yüzyılın başında Hıristiyanlığı ülkenin resmi dini kabul ederken, Lazların devleti olan Kolkhis'de bu gelişme ancak 6. yüzyılda gerçekleşebilmiştir. Albania'da ise Hıristiyanlık, Kolkhis ve Gürcistan'dan farklı olarak ülkenin yalnız en batı kesiminde benimsenmiş ve siyasi iktidar ilişkileri ve Zerdüşt dininden ötürü, 8. yüzyılın başında İslam dinine geçilinceye kadar büyük ölçüde kabul görmeye devam etmiştir.

Hunların ve onlarla akraba kavimlerin batıya ilerlemeleri sonucunda, 4. yüzyılın ikinci yarısında Kafkas ülkelerinde önemli siyasi değişimler yaşanmıştır. Hunların bu topraklara girişi, bazı İran kavimlerinin, özellikle de Alanlar

ve Asların bir kısmının Kafkasların kuzey eteklerinde uzanan bölgeye geri çekilmelerine yol açmıştır. Alanların bir diğer kısmı ise, Güney Rusya'da yeni ortaya çıkan Slavlar ve daha başka halklarla birleşmiştir. Bunlara takılan "Anten" adı (Alanca: sınır halkları) ve Alanca'dan geçmiş olan çok sayıdaki sözcük, nüfusun bir kısmının Alanlardan oluştuğuna işaret etmektedir. Benzer bir süreç Macarlarda da görülmüştür. Onların halklar birliği içinde yer alan Aslar ve Alanlar bugünkü Macaristan'da ele geçirdikleri topraklar üzerinde kendi kavimler birliğini kurmuşlardır. Hun kavimleri, Kafkasya'da asıl olarak yalnızca doğuda, Albania bölgesinde toprağa elkoymuşlardır.

Kafkasya'daki ülkelerin siyasi kaderi iki büyük güç, yani Doğu Roma ve Pers İmparatorluğu arasındaki çatışma tarafından belirlenmekteydi. 7 yüzyılın ortalarında Pers İmparatorluğu'nun yerini Arap halifelerinin imparatorluğu almıştır. Büyük güçlerin çatışmalarında, Güney Rusya'daki Hun (=Türk) göçebe devletlerinin tutumu özel bir rol oynamıştır. Önce Güney Rusya'da kurulan ve daha sonra Güneydoğu Avrupa'da siyasi ağırlık kazanan Attila'nın Hun İmparatorluğu'nun, Kafkasya'nın güneyinde kalan bölgeye akınlar düzenleyip burayı yağmaladığı bilinmektedir. Bütün bunlar 5. yüzyılın ilk yarısında olup bitmiştir.

Güney Rusya'daki göçebe devletler ile oynanan bu siyasi oyun, özellikle 6. ve 7 yüzyılda daha açık bir hal almıştır. Büyük kavim federasyonları kurulmuş ve bunlar yavaş yavaş iki büyük gücün vesayetinden kurtulmuşlardır. Bunlardan biri de Bulgar-Onogur Federasyonu idi. Gü-

neydoğu Avrupa'ya akınlar düzenleyerek yağmalayıp, Doğu Roma İmparatorluğu'nun mukavemetini zayıflatmış ve böylece Slav kavimlerinin Doğu Roma İmparatorluğu'ndan toprak koparmalarını kolaylaştırmıştır. Burada anılması gereken ikinci kavim federasyonu ise Avarlarınki idi. Avarlar Batı Tükistan'dan gelerek Orta Kafkasya'daki Darial Geçidini aşmış ve Güney Rusya'da bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu imparatorluk Bulgarların yanı sıra, bugünkü Romanya topraklarında yaşayan Slav kavimlerini de kapsamaktadır. Anayurtları Orta Asya olan Türklerin bir imparatorluk kurmaları karşısında, Avarlar Güneydoğu Avrupa'ya yerleşmişlerdir.

6. yüzyıl, Kafkasya'daki devletler açısından büyük değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Kuzeye uzanan önemli sahil yolu üzerinde bulunan Petra gibi üsleri, Doğu Roma İmparatorluğu'nun istilası üzerine, Pers İmparatorluğu'nun müdahalede bulunmasıyla Lazların imparatorluğu olan Kolkhis yıkılmıştır. İki büyük güç arasındaki bu çatışmaların sonunda Kolkhis ortadan kalkmış ve yerini, zamanla hepsi İberya/Gürcistan İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına giren devlet biçimindeki daha küçük oluşumlar almıştır. Böylece Gürcistan, ülkenin bundan sonraki gelişiminde büyük önem taşıyacak olan ve Bizans İmparatorluğu'na uzanan o önemli bağlantı yolunu ele geçirmiştir. İlk dönem için belirgin olan Suriye etkisi - bu etki özellikle Bolnisi'deki (512) kilise inşaatında görülmektedir yerini mimari açıdan 6. yüzyılın sonunda inşa edilen Mc'het'a'daki büyük kilisede görüldüğü üzere Bizans etkisine bırakmıştır. İkonoklast Dönemde Bizans'ı

terk eden resim yanlıları sayesinde gelişen Bizans ile Gürcistan arasındaki ilişkiler (Gürcistan kilisesi, Batı kilisesi gibi imge tapıncına bağlı kalmıştır) hiç de tek yönlü değildi. Gerçi Yunanca'dan Gürcü diline yapılan çevirilerin sayısı o dönemde oldukça fazladır, ancak Bizanslıların Gürcü sanatından devraldıkları ögelerin kapsamı da ondan aşağı değildir. İşte bu kültür alışverişini sağlayan köprülerden biri, Aynaroz Dağındaki İberya/Gürcü manastırıydı.

Küçümsenemeyecek Bizans nüfuzunun yanı sıra, Hıristiyanlaşma döneminden sonra İran kültür mirasının etkisi de kendini hala hissettirmekteydi. Belirtildiği üzere, Gürcistan Perslerden yalnız yazı dilini almakla kalmamış, ayrıca feodal hiyerarşiyi de devralmıştı. Dolayısıyla Gürcü Devletinin başında, ta Akamanış İmparatorluğu zamanından bilinen o meşhur "yedi boy" bulunmaktaydı. Liderlerine Gürcistan'da "Erist'avi" adı takılan bu boyların birinden kral çıkmaktaydı. Neredeyse bin yıl boyunca aralarından Gürcistan krallarının çıktığı Bagratlılar da, bu "yedi boya" mensuptu. Üstelik Gürcistan yalnız İran kurumlarını devralmakla kalmamış, mevcut boylar da Pers İmparatorluğu'ndaki boyların kısmen aynısıydı. Arsakidleri, yani pagan dönemin krallarını, aralarından Gürcistan'ın ilk Hıristiyan kralları çıkan Mihranlar takip etmiştir. Aynı şekilde, Mihranlar da Pers İmparatorluğu'ndaki bu "yedi boy"a mensuptu. İran'ın kuzeybatısında, bu boydan olanlara başkumandan ünvanı verilmekteydi. Pers Şahı Hosro Parviz'e isyan eden Persli Mihranların lideri Bahrām Čōbin'in yokoluşu, ailenin Gürcü kanadının sonunu

da hazırlamıştır. Hosrō Parvïz, Bahrām Čōbin'in ölümünün ardından bu ailenin yönetmekte olduğu Gürcistan Krallığı'nı da ortadan kaldırmış ve ülkenin idaresini "yedi boy"a, daha doğrusu bu boylardan biri olan Erist'avi'ye vermişti. Bagratlılar, ancak aradan üç yüzyıl geçtikten sonra Gürcü monarşisini yeniden yapılandırmayı başarabilmişlerdir.

7 yüzyılın ilk yarısında Kafkas devletleri, Doğu Roma İmparatoru Herakleios ile Pers Şahı Hosrō Parvïz arasındaki savaşın merkezini oluşturuyorlardı. Bizans orduları, başlarında İmparatorla Kolkhis'te nihai savaşa hazırlanıyorlardı. Çok geçmeden Gürcistan'ın başkenti Tiflis önlerinde, Herakleios'un Yabgu ünvanına sahip ve Orta Asya'dan gelmiş olan Batı Türk müttefiğine ait bir ordu belirir. Tiflis, Gürcü ve Pers birlikleri tarafından şiddetli bir biçimde savunulur. Batı Türk Hanının bir oğlu, Bizans birliklerine katılmak üzere başında bulunduğu başka bir Türk ordusunu Derbent Geçidinden geçirir.

Tiflis'in 627 yılında Bizanslılar ve Türkler tarafından fethedilmesinin ve 632 yılında Bizanslıların Persler karşısında elde ettiği zaferin ardından, Gürcistan Bizans'ın tarafına geçer. Bizans'ın emriyle İskenderiye Patriği sıfatıyla 640 yılında Araplarla teslim görüşmelerini yürüten de bir Gürcüdür.

Gürcistan'ın aksine, Albania Perslere sadık kalmaya devam etmiştir. Burada 7 yüzyılın ortasında Gardman Prensliği'nin başında Džavānšīr adında bir prens bulunmaktadır.

Kuzeye doğru akınlar düzenleyen ve geçtikleri yerleri yağmalayan Araplar 636 yılında Gürcistan'a ulaşırlar. 655 yılında Gürcistan'ın doğusu ve hemen ardından da Albania, Araplar tarafından tahrip edilir. Gürcüler önce kendi rızalarıyla Arap hakimiyeti altına girerler. Tiflis'te bir Arap emiri yönetim merkezini kurar. Ancak Arap hakimiyeti fazla uzun sürmez. Hıristiyan Gürcülerin Müslümanlar tarafından hor görülmesi sonucunda, kısa bir süre içinde Bizanslılar tarafından da desteklenen isyanlar başgösterir. Gürcistan'ı Arap hakimiyetinden kurtaran, Bizans İmparatoru II. Justinianus olmuştur. 685-689 yılları arasında bu İmparator, Hazarların yardımıyla Gürcistan ve Albania'yı yeniden hürriyetlerine kavuşturmayı başarır. Derbent şehri de dahil olmak üzere, Albania'nın doğu bölgelerini Hazarlar işgal eder ve Arap topraklarına yaptıkları seferler sırasında bu önemli geçitten bir üs olarak yararlanırlar. Hun-Türk kavimlerinin bu bölgedeki varlığı, bölgenin elde tutulmasını Hazarlar için kolaylaştırmaktaydı. Araplar Derbent Geçidini tekrar ele geçirmeye çalışırlar, çünkü onlar için büyük öneme sahip olan ve Doğu ve Orta Avrupa'ya uzanan ticaret yolu bu geçitten geçmektedir. Ancak buna silahların yardımıyla değil, bilakis İslam'ın zaferiyle ulaşırlar. 733 yılında Derbent ve Şirvan şehirleri İslam dinine geçer. Buna karşın Albania'nın batısında uzanan Şeki bölgesi ve Udların ülkesi, meliklerin idaresi altında 9. ve 10. yüzyıllarda da Hıristiyanlığa bağlı kalır. Gürcistan'ın II. Justinianus'un yardımıyla kazanmış olduğu bağımsızlık, yarım yüzyıldan biraz daha fazla sürer. Halife Hişam'ın yönetiminde (742-743) Gürcistan yeniden halifeliğin hakimiyeti altına girer.

Gürcistan'ın önceki krallık başkenti olan Mc'chet'a ta 738 yılında fethedilip tahrip edilir, Tiflis'e ise 743 yılında bir Arap emiri vali olarak atanır.

Gürcistan'ın bir ulus olarak yeniden doğuşu, batıda, daha doğrusu 6. yüzyılın ikinci yarısında çöken eski Kolkhis İmparatorluğu'nun Bizans hakimiyeti altında bulunan bölgelerinde başlamıştır. Gürcistan'ın Bizans'tan kopmasının nedenleri daha çok dinsel ağırlıklıdır. İtalya'nın dışında, Bizans İmparatorluğu'nda İmparatorların ikonoklast görüşleri kendini kabul ettirirken, Gürcistan resimlere verdiği önemde ısrar etmiştir. Dinsel alandaki bu aykırılık, siyasi kopmayı da beraberinde getirmiştir. Abhazya Erist'avi'si 746 yılında kral payesini alarak, kendini Abhazya'nın II. Leo'su diye adlandırmıştır. O, Gürcistan'daki "yedi boydan" birinin lideridir. Onu 40 yıl sonra I. Ašot takip etmiştir. I. Ašot güneybatıda, Gürcistan'ın Bizans hakimiyeti altında bulunan bölgesinde, Čoroh kıyısında hüküm sürmüş olan Bagratlıların Erist'avi'sidir. İmparator bu Erist'avi'ye Kuropalates ünvanını vermiştir (Kuropalates, İmparatordan sonra gelen üçüncü adamdır). Onun ardıllarından biri olan IV. Adarnase Bagration, 888 yılında neredeyse üç yüzyıldan bu yana kaldırılmış olan Gürcistan kralı payesini yeniden alarak, kendini "Kral ve Kuropalates" diye adlandırmıştır.

Ancak o zamanlar ulusal bağımsızlıklarına kavuşanlar, Gürcistan'ın sadece bazı bölgeleridir, daha doğrusu Abhazya ve Čoroh kıyısındaki bölgelerdir. Tiflis'i ve Gürcistan'ın doğusunu Araplar ellerinde tutmaktadır. 9. yüzyıldan itibaren Arap İmparatorluğu'nu sarsan merkezsizleş-

tirme hareketi neticesinde, Tiflis'te 912 yılında Arap Emiri kendini bağımsız hükümdar ilan etmiştir. Bu asi emir Cafer ibn 'Ali tarafından Tiflis'te kurulan hanedanlık, orada 1122 yılına kadar hüküm sürmüştür. Kafkas devletlerinin en doğuda yer alanı olan eski Albania'da, halifeliğin çökmesiyle birlikte ulusal bir bağımsızlık elde etme çabaları kendini göstermiştir. Burada Kura'nın kuzeyinde, Şirvan Prensliği bulunmaktadır. Bu Prenslik, Kafkasların doğu kısmındaki İslam kültürünün merkezi oluvermiştir. Ancak Gürcistan'ın bundan sonraki gelişimi için esas önemli olan, 978 yılında Abhazya'nın eski bir İran ünvanı olan "Kralların Kralı" ünvanını alan III. Bagrat'ın yönetiminde, Bagratlıların yaşadıkları Çoroh kıyısındaki bölgeyle birleşmesi olmuştur. Kahetya'nın kısa bir süre sonra ele geçirilmesiyle, Tiflis'in dışında neredeyse tüm Gürcistan kurtarılmış olur. Gerçi Tiflis 1032 yılında fethedilir, ancak elde tutulamaz.

Selçuklular'ın Anadolu'yu istilası da, Gürcistan'ın durumunda bir değişikliğe yol açmıştır. Selçuklular Gürcistan'a batıdan girmişlerdir. Ancak daha önce Bizanslılar Ermenistan platosunda, Van Gölünün batısında Malazgirt'te yenilgiye uğramışlardır. Gürcistan Kralı II. Georg (1072-1089) böylece boyunduruk altına girmek zorunda kalmıştır ve Selçuklular tarafından tespit edilen haracı ödemektedir. Ancak şartlar kısa sürede değişir. Kudüs'ü fethetmek üzere sefere çıkan Haçlı ordularının Selçuklulara ağır darbeler indirmesiyle birlikte, Gürcistan için bağımsızlık zamanı gelmiş olur. Ülkenin kurucusu olan IV David (1089-1125) savaşa başlar. 1104-1110 tarihleri ara-

sında neredeyse tüm Gürcistan kurtarılır. Yalnız Tiflis işgal altında kalmaya devam eder. Kral, Selçukluları Aras kıyısında ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra, 1118 yılında Güneydoğu Gürcistan'ı da ele geçirmeyi başarır.

IV. David ilk Gürcistan Kralı olarak Kafkasları aşıp kuzeye ulaşmış ve hakimiyetini Osetlere ve orada yaşayan Türk kavimlerine kabul ettirmiştir. Kral, 1121 yılında Tiflis yakınlarında Didgori'de Selçukluları çok ağır bir bozguna uğratmıştır. İşte Selçukluların uğradığı bu bozgunla ve 1122 yılında Tiflis'in fethi ile kurtuluş mücadelesi sona erer. David, Kafkasların Müslüman olan doğu kısmını da kontrolü altına almayı başarmıştır. 1120 yılında, buradaki Şirvan Prensliği'ni kurtarmıştır. Güneyde, başkenti Ani olan eski Ermeni Krallığının bazı kısımlarını fethetmiştir. Böylece Ermenistan'ın en azından bir bölümü için Selçuklu hakimiyeti ortadan kalkmıştır. IV. David, hatta Derbent Geçidini bile ele geçirmeyi başarmıştır.

Gürcistan iktidarının zirveye ulaştığı dönem, III. Georg'un kızı olan Kraliçe Tamar'ın iktidarda olduğu 1184-1213 yılları arasına rastlar. O dönemde Selçuklular, Şirvan Prensliği'ni ve dolayısıyla Derbent Geçidine giden yolu yeniden ele geçirmeye çalışırlar. Liderleri 'Abu-bakr 1192 yılında Şirvan Prensini kovar, ancak Gürcü birlikleri 1195 yılında Šamk'ori'de Selçukluları ağır bir yenilgiye uğratır. İslam dinine geçen Şirvan Prensi yeniden ülkesine döner. Gürcistan İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri gücü böylece Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar olan bölgede etkindir. Hıristiyanlar ve Müslümanlar ilk kez bir Kafkas devletleri birliği içinde biraraya gelmektedir. Bu

kapsamda bir birlik ancak 20. yüzyılda, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar kurulur.

O zamanlar, yani bütün Kafkas devletlerini kapsayan bu imparatorluğa Kraliçe Tamar'ın hükmettiği sıralarda, bir taraftan batıya da yönelim göstermekteydiler. Haçlılar karşısında yenilgiye uğrayan Bizans İmparatorluğu, 1204 yılında Latin imparatorlar tarafından yönetilmekteydi. Kraliçenin orduları Trabzon'u fethederek Paphlagonia'ya kadar ulaşırlar, fakat burada, İznik'te yerleşik Bizans İmparatorunun orduları tarafından durdurulurlar. Kraliçe Tamar, İmparatorluğunun sınırlı imkanlarının farkındadır. Bu nedenle Kommenos Hanedanlığı'ndan gelen akrabalarını Trabzon'da imparatorluk tahtına çıkarma akıllılığını göstermiştir. Trabzon İmparatorluğu'nun görevi, Çoroh ve Rion kıyılarında uzanan Gürcü bölgesi ile birlikte, Selçukluların Erzurum Platosundan sahile inmesine engel olmaktı. Bu büyük kraliçenin ölümünden üç yıl önce, 1210 yılında bir Gürcü ordusu, o sıralar siyasi açıdan çökmüş olan Pers İmparatorluğu'na saldırır. Tebriz ve Kazvin gibi şehirler işgal edilip yağmalanır. Fakat bundan yaklaşık 12 yıl sonra, Gürcistan üzerinde kara bulutlar dolaşmaya başlar.

1221 yılında, batıya doğru ilerleyen Moğollar çıktıkları bir seferde İmparatorluk sınırlarına kadar dayanırlar. İlk başta Gürcistan'a ilişmezler. Moğollar için Derbent Geçidinin yer aldığı Doğu Kafkasya toprakları daha önemlidir. Güney Rusya'dan gelen Altınordu saldırılarına karşı kendini koruyabilmek için, Moğol İlhanlığı bu geçidi emniyet altına almak zorunda kalır. İşte bu sebepten dolayı,

1236 yılında yalnız Şirvan ve Derbent Geçidinin bulunduğu bölge, doğrudan Moğol hakimiyeti altına alınır. Asıl Gürcistan'ın fethi ise, 150 yıl sonra Timur'un ordularına kısmet olur.

Moğol fethinden önceki dönem, Kafkas Edebiyatının zirveye ulaştığı dönemlerden biridir. Batıya özgü olan Şövalye Edebiyatına ait büyük yapıtlar ile boy ölçüşebilen ürünler veren yazarlar bulunmaktadır. Bunlardan biri Gürcistan'da 1196-1207 yılları arasında "Vep'chis Tqaosani" (Kaplan Postuna Bürünmüş Adam) başlıklı şövalye romanını yazan Šot'a Rust'aveli'dir. Doğuda, Azerbaycan'daki Kafkasyalılar arasında ise, Pers dilinde yazan Nesimi (1140-1202) benzer, üstün bir konumdadır. Üstelik Gürcü Edebiyatı ve bilimi gerek Pers gerekse Bizans düşün dünyasının güçlü izlerini taşımaktadır.

Gürcistan'ın bir kısmı zaten 1236 yılından beri Moğol kontrolündeydi. Moğolların baskıları sonucunda kral olarak belirlenen Laša Georg'un (1249-1291) oğlu Kral Davut, bizzat Karakorum'a gidip, o dönemin hükümdarı Büyük Han Batu'ya krallığının meşruluğunu tanıması için başvurmak zorundaydı. Gürcistan bundan böyle Moğollara asker ve yıllık bir haraç vermek durumundaydı.

Gürcüler için, Cengiz Han'ın Moğollarından daha çok Timur'un fetih seferleri tehlikeliydi. 1380 yılında, Timur Kuzeybatı Pers İmparatorluğu'ndan Gürcistan'a bir sefer düzenler ve saldırıları Tiflis üzerinde yoğunlaştırır. Takip eden çeyrek yüzyıl ülke için bir yıkım ve tahribat dönemi olur. Bunun nedeni, 1395 yılında Rusya'dan çıkıp, geçit-

ler üzerinden Gürcistan'ın güneyine kadar ilerleyen Altınordu Hükümdarı Toktamış ve Tiflis üzerindeki hakimiyetini dişiyle tırnağıyla savunan Timur'dur.

Gürcistan'ın boyunduruk altına girdikten sonraki yükselişi, Timur'un 1405 yılında ölümünün ardından ortaya çıkan bir siyasi iktidar boşluğundan kaynaklanıyordu. Gerek İran gerekse Anadolu'da, Gürcistan'ın artık ciddi anlamda bir düşmanı yoktu. Dolayısıyla Gürcistan Kralı I. Aleksandr'ın (1412-1442), atalarının imparatorluğunu eski büyüklüğünde yeniden kurması görece kolaydı. Önce batıda Çoroh ve Rion Vadilerini geri aldı ve böylece Gürcistan, Karadeniz'e yeniden bir çıkış yolu buldu. Aleksandr ayrıca, kuzeyde Darial Geçidini ele geçirerek, Gürcistan'ı Güney Rusya'dan gelen Altınordu saldırılarına karşı da emniyet altına alır. Güneyde ise, özellikle Erzurum ve Kars bölgelerini kapsayan ve İlhan Hulagu'nun zamanından beri bir Gürcü prensin yönetiminde bulunan Same'he İmparatorluğu'nu hakimiyeti altına alarak, Kuzey Mezopotamya'ya açılan geçitleri ve Trabzon yolunu kontrolü altına alır. Son olarak da, doğuda Şirvan Prensliği'ni ve Derbent'i ele geçirir. Böylece Gürcistan, Karadeniz kıyılarından başlayıp Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan bir bölgeyi yeniden içine alır.

Ancak bütün bu başarılar çok kısa sürelidir, çünkü yeni siyasi iktidar merkezleri oluşmuştur bile ve Gürcistan'ın kaderi de bunlara bağlıdır. Bunlara, Türk Safevileri idaresindeki yeni Pers İmparatorluğu'nun kuruluşu ve Osmanlıların doğuya yayılışı dahildir. Gürcistan için esas büyük tehlike, Pers topraklarında bir devletin kurulması-

dır, çünkü bu oluşum İran'ın kuzeybatı kısmında, Erdebil bölgesinde başlamıştır, dolayısıyla Gürcistan'ı doğrudan etkilemektedir.

Dış düşmanların, yani Osmanlıların ve İran ın oluşturduğu bu tehdit, kendi içinde sıkı bir birlik oluşturan bir Gürcistan İmparatorluğu tarafından bertaraf edilememiştir. Çünkü dış politikadaki kötü gidişata koşut olarak, kraliyetin merkezi yönetimi gittikçe çözülmekteydi. Gürcistan İmparatorluğu içinde, artık kralı kendi başları olarak tanımak istemeyen yeni devletler kurulmaktaydı. Dört ayrı bölgesel Gürcü Devleti oluşmuştu: İmeretiya, Kahetya, K'art'li ve Same'he. Bu Devletler de yine kendi içlerinde az çok bağımsız prensliklere ayrılıyorlardı.

Osmanlı fetihlerinin ilk hedefi, bölgesel Gürcü Devletlerin batıda olanı, yani Same'he idi. Bu devlet yüz yıllık bir süre içinde, 1625 yılına kadar, Türk İmparatorluğu bünyesinde tümüyle eriyip yok olmuştu. Osmanlıların siyasi hakimiyeti aynı zamanda halkın müslümanlaşmasını beraberinde getirmişti.

Bu yeni güçlerle, yani Safevilerin kurduğu yeni Pers İmparatorluğu ve Osmanlıların Türkiye'siyle kuzeyde büyük bir güç olan Moskova devletinin müdahalesi birbiriyle yakından ilişkiliydi. Moskova Devleti ilk başta Gürcistan ile değil, aksine Kafkasya'nın kuzeyinde yerleşik kavimlerle ilişki kurmuştu. Kafkasların yakın çevresine yönelik bu müdahalenin nedeni, Doğu Avrupa'daki durumdu. O zamana kadar denizlere çıkışı bulunmayan bir ülke olan Moskova Devleti için, Baltık Denizi'ne ve güneyde

Karadeniz'e çıkan bir yol bulmak, en önemli siyasi hedeflerden biri olmuştu. Rusya'nın güneyi ile Karadeniz kıyısına hakim olan Kırım Tatarlarına karşı en iyi müttefik, Kafkasların kuzeyinde yaşayan ve Tatar Hanlığı'na düşman olan Çerkezlerdi. Gerek Çerkezler gerekse Osetler Hıristiyan olduğundan, Moskova'dan yardım isterler. Bütün bunlar 16. yüzyılın ortalarında cereyan etmektedir. Çar IV. Ivan Groznyj 1552 yılında Kazan ve 1556 yılında da Astrahan Hanlığı'nı fetheder. Dolayısıyla Hıristiyan Kafkas halkları, Moskova'yı kendilerini İslam devletlerin tehdidi karşısında koruyacak güç olarak görmekteydiler. Olaya Moskova devletinin gözüyle bakıldığında ise, Çerkezler ile oluşturulacak bir ittifak, Kafkasya'daki geçitleri, yani doğuya açılan kapıların anahtarlarını ele geçirmek anlamına gelmekteydi. Bu yeni politikaya uygun olarak Çar IV. İvan, 1561 yılında Çerkez prensi Temçuk'un kızı ile evlenir.

Rusların, Kırım Tatarlarına karşı Çerkezlerle birleştiği aynı tarihlerde, Derbent Geçidini kendi kontrolü altına almak için, Persler Doğu Kafkasya'da kuzeye doğru saldırıya geçerler. Böylece, Osmanlıların Şirvan ile birleşerek Hazar Denizi bölgesinde yerleşmelerini her ne olursa olsun önlemeye çalışırlar. Timur tarafından kurulmuş olan imparatorluğun çöküşü, Şirvan Prensliği'ni kilit konuma getirmiştir: Büyük öneme sahip olan Derbent Geçidi ile kuzeye giden yolu isterse açar, isterse kapayabilirdi. Prensin Bakü'de bulunan sarayı, mozolesi ve cami, Şirvan Prensi Halilullah'ın (1417-1462) tahtta bulunduğu o parlak dönemi hatırlatmaktadır. Şirvan Prensi daha 15.

yüzyılın ortalarında Moskova ile ilişki kurmuştur. Birer Tatar Hanlığı olan Kazan ve Astrahan'ın fethi ile Volga yolu Rus tüccarlarına açılmıştır. Bu fetih sonucunda ortaya çıkan durum, Bakü gibi önemli bir limanın da bulunduğu Şirvan Prensliği ile bir bağlantının kurulmasını, hem siyasi hem de iktisadi bir gereklilik haline getirmiştir.

Şirvan Prensleri, Perslerin de desteğiyle 1553 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın ordularından birini yenmeyi başarmışlardır. Fakat çok geçmeden, Gürcüler tarafından desteklenen Türk Sultanı II. Murat idaresindeki bir Osmanlı ordusu Şirvan'ı alır. Böylece Derbent Geçidi Osmanlıların eline geçer ve Şirvan'ı 1578 yılından 1607 yılına kadar ellerinde tutarlar. Ne var ki, Perslerin Hıristiyan Çerkezler ve Müslüman Dağıstanlılar ile ittifak oluşturmaları sonucunda, Türkler Derbent Geçidini daha fazla ellerinde tutamazlar. Şirvan Prensliği ve Derbent Geçidi, 1607-1722 yılları arasında Pers İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında kalmıştır. 1722 yılında, Derbent Geçidi yönünde ilk Rus saldırısı ve bunu izleyen karşı saldırılar başlar. Büyük Petro, Rus ticaret yolu olan Volga yolunu Astrahan üzerinden üsler aracılığıyla güneye doğru uzatmak istemektedir. O sıralarda ilk kez bir Rus ordusu Derbent'e girer. Fakat 1725 yılında Çar ölür ve kısa bir süre sonra Dağıstan ile Şirvan kendilerini yeniden Osmanlı hakimiyeti altında buluverirler.

Safeviler idaresindeki Pers İmparatorluğu ile Osmanlılar idaresindeki Türkiye arasındaki ayrılıklar, ilk başta Gürcistan üzerindeki siyasi baskının hafiflemesine yol açar.

Ancak neredeyse bir yüzyıl boyunca devam eden aralıksız çarpışmalardan sonra, bu iki büyük güç arasında bir savaş yorgunluğu kendini gösterdiğinden, tablo değişir ve artık karşılıklı çıkarlar doğrultusunda bölgeyi aralarında bülüşmeye koyulurlar. Bir konsensusa yönelik bu siyaset sonucunda Gürcistan, Osmanlılar ile Pers İmparatorluğu arasında paylaşılır. Batı Gürcistan, Osmanlı nüfuz alanı içinde kalır ve İmeretiya Krallığı'nı oluşturur. Doğu Gürcistan, yani Kahetya ve K'art'li ise Pers İmparatorluğu'nun nüfuz alanı içindedir.

İstikrarın uzun süreli olmadığı ortaya çıkar, Pers İmparatorluğu ve Türkiye, Rusların baskısı altındadır. Bu nedenle, önce Doğu Gürcistan 24.7.1783 tarihinde Rus himayesine girer. Böylelikle Gürcistan'ın siyasi öyküsü, ülkenin Rus himayesine girmesiyle başlayıp, tamamıyla Rus Devleti'nin bir parçası haline gelmesiyle son bulur (1844). Bu gelişme şu aşamalardan oluşur: 1783 yılında Doğu Gürcistan yalnızca bir himaye antlaşması imzalar ve bu anlaşmayla bağımsız bir dış politika izlemekten feragat eder. 1801 yılında bu himaye sona erer ve başkenti Tiflis olan Doğu Gürcistan "Gürcü Vilayeti" olarak Çarlığın bir parçası olur. 1811 yılında bunu, başkenti K'ut'aisi olan Batı Gürcistan takip eder. Bu arada 1805 yılında Şirvan Prensi Rusya'nın egemenliğini kabul eder. 1813'de imzalanan Gülistan Barış Antlaşması ile, Pers İmparatorluğu Kafkas devletlerinden tümüyle vazgeçer. Ayrıca Derbent ve Bakü de Rusya'ya bağlanır. 1829 yılında Turkmançaj Barış Antlaşması ile sona eren devir, Aras Nehrinin kuzeyinde bulunan bölgenin tümünü Rusya'ya kazandırır. Böylece

Rusya'nın büyük ölçüde bugün de geçerli olan Türkiye ve İran ile olan sınırları tespit edilmiş olur. 1844 yılında da tüm Kafkas devletleri idari olarak birleştirilerek, bir Kafkas vilayeti kurulur. Böylece her ne kadar Rus hakimiyeti altında olsa da, bütün Kafkas devletlerinin yeniden birleştirilmesine yönelik hedefe ulaşılmış olur.

Kafkas halkları,-M.S. 1. yüzyılda Roma hakimiyeti altında ve 19. yüzyılın ilk yarısında Rusların idaresinde birleşmişler, ancak bu iki tarih arasında Gürcü Kraliçesi Tamar'ın önderliğinde kendi aralarında birleşme girişimleri de olmuştur. Ancak tarihsel gelişmelere göz atacak olursak, her bir Kafkas devletinin ulusal bütünlüğünün ancak kuzeydeki büyük güce katılmak suretiyle muhafaza edilebildiğini, aksi takdirde başka devletlerin çıkar bölgeleri biçiminde parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya geldiğini görebiliriz. Türkiye ve İran'la olan bu tecrübeyi yalnız Gürcistan yaşamak zorunda kalmamıştır. Aynı şekilde, Kafkasya'nın doğusunda uzanan Azerbaycan toprakları için neredeyse 50 yıl süreyle (1786-1832) vaktiyle İran'ın yaratmış olduğu zoraki durumun benzeri sözkonusu olmuş ve hanlara Rusya'ya bağlanmanın dışında başka bir yol bırakmamıştır.

Çarlık hükümetinin 19. yüzyılda yürüttüğü Ruslaştırma çabalarına rağmen, Kafkas devletleri için ulusal bir birliğin getireceği avantajlar daha ağır basmıştır. Nitekim uzun süre Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Güneybatı Gürcistan'ın Kars ve kıyı şeridinde Batum'u da içine alan bölümü, 1878 yılında Berlin Kongresi'nde alınan karar uyarınca Gürcistan'a iade edilir. Ancak Kars, I. Dünya

Savaşı'ndan sonra yeniden Türkiye'ye bırakılır. 1811 yılında, Gürcü kiliselerini Moskova'daki ruhani meclisin idaresine vermekten dahi çekinmeyen Çarlığın beceriksiz iç politikası sonucunda birçok isyan çıkmış ve bu durum Rusya'nın Gürcistan ile olan ilişkilerini fevkalade olumsuz yönde etkilemiştir. Azerbaycan için de benzer bir durum sözkonusudur. Rus hakimiyetinin olumlu yönü olan ulusal birlik, diğer taraftan Gürcistan ve Azerbaycan'da ulusal kültürlerin bir anlamda yeniden doğuşuna yol açmıştır. Rusya üzerinden geçen Batı Edebiyatının, aynı zamanda da bizzat Rus Edebiyatının etkisiyle, Gürcistan'da edebiyat bir serpilme dönemi yaşamıştır. Gürcü şair Grigol Robakidse'nin (1884-1962) faaliyetleri buna örnek gösterilebilir.

Kafkasya'nın ötesinde yaşayan halkların dışında, Rus hakimiyeti Kuzey Kafkas kavimleri için her şeyden önce ulusal varlıklarının yok olması anlamına gelmekteydi. Dağıstan'ın kaderini, Derbent Geçidi ile Terek Nehri üzerindeki geçişler arasında uzanan bölgenin konumu belirlemekteydi. Ülkenin Avar prensleri, daha önce bu bölgede Sasanilerin vasalları olmuşlardı. Kendilerine "Tahtın Efendileri" payesini verenler de onlardı. Ülkenin dağlık kısmını onlar yönetiyordu, kıyı şeridi ise ta eskilerden beri Sabirler ve Hazarlar gibi Türk kavimlerinin kontrolü altındaydı. Bir Kafkas dili olan Avarca, kısa süre içinde bu bölgenin ortak iletişim dili (lingua franca) haline geldi. Dağıstan Avarlarının siyasi merkezi, Hunsah'da dağların arasında, Sulak Nehrinin iki kolu arasında bulunuyordu. Prensleri han sıfatının yanı sıra yerli bir ad olan *nucal*

sıfatını da taşıyorlardı. Ovaya, Arap vakanüvislerin Ṭarkī dedikleri ve bugün Mahaçkale diye adlandırılan bölgeye, Arapların 8. yüzyılın ilk yarısında bu topraklara sızmasından itibaren herhalde Arap kökenli bir hanedan yerleşmişti. 1640 yılından beri bölgeyi Ṭarkī'deki merkezlerinden yöneten bu hanedanlığın prensleri Šāmq'āl sıfatını taşıyorlardı. Hanedanlık 1722 yılında Büyük Petro'nun yönetimi altına girer. Ancak Ṭarkī Prensliği 1867 yılında Rus hakimiyeti altındayken ortadan kaldırılır. Bu Prensliğe Kumuklar, ayrıca Nogayların arta kalan unsurları ve birkaç Türkmen boyu da dahildir.

Geriye kalan diğer Kuzey Kafkas kavimlerinden yalnızca Çerkezler ve Osetler, 19. yüzyıldan önce siyasi bir rol oynamışlardır. Her iki kavim de Hıristiyanlığı benimsemiştir. Daha önce belirtildiği üzere, Çerkezler Kırım Tatarlarıyla düşmandılar ve bu nedenle Moskova'daki Çarlarla zaman zaman birleşmektedirler. Osetler ise Kuzey Kafkas halklarından biri olup, tarihsel geçmişleri ta Antik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Onlar, ta Hz. İsa'nın doğduğu yıllarda Güney Rusya'da önemli bir rol oynayan Alanların son ardılıydılar. Sarmatları batıya doğru göçe zorlayan ve zaman zaman Güney Rusya'nın tamamına hükmedenler de yine Osetlerdir. 374 yılında Alan İmparatorluğu'nu yıkan Hunların Güney Rusya'ya göçünden sonra, Osetler Kafkasya'nın kuzeyindeki dağlık araziye çekilirler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, Kafkasya'nın kuzeyindeki halkları etkilemiştir. Bu durum, özellikle halkların İslam dinini benimsemeleriyle kendini gösterir. Gerek Çerkezlerin gerekse Osetlerin büyük bir bölümü

halkın yaklaşık %25'i - 16. ve 17. yüzyılda İslam dinine geçerler. Ayrıca Terek Nehrinin yukarı kısmında yaşayan Çeçenler de 16. yüzyılda Hıristiyanlığı bırakıp İslam dinine geçerler. Sünni Mezhebi, burada yalnız dini alanda değil, bilakis imamları vasıtasıyla siyasi alanda da önderliği ele geçirir. Ayrıca, İslam dini içerisinde mürit akımı da güçlenir. Bu akıma göre, müminler mürşit ya da imama kesin olarak itaat etmekle yükümlüdürler. 18. yüzyılın sonundan itibaren Kuzey Kafkasya halklarının imamları, Ruslara karşı bir çeşit cihad yürütmüşlerdir. Çeçenler, Lezgiler ve Dağıstanlılar savaşmak üzere bunların önderliğinde birleşmişlerdir. Bu imamların sonuncusu ve en büyüğü olan Şamil'in zamanında, bu savaş artık öyle bir hal almıştır ki, artık Rusların Kafkasya'nın kuzeyindeki egemenliklerinden şüphe duyulur olmuştur. Şamil, önceli Gazi Molla'nın 1832 yılında ölümünden sonra, Ruslara karşı yürütülen savaşı 1859 yılına kadar sürdürmüştür. Ancak onun teslim olmasından sonra, Kuzey Kafkas halkları nihai huzura kavuşmuşlardır. Fakat aralarından bir kısmı göç ederek Rus hakimiyetinden çıkmayı tercih etmiştir. Buna, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir yurt bulan Çerkezler ve Çeçenler örnek gösterilebilir.

Rusya'da, 1917 yılındaki Şubat İhtilali'nden sonra, Kuzey Kafkas halkları Rusya'dan geçici olarak kopmuşlardır. 1918 yılının Mayıs ayında ilan edilen Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, askeri açıdan ancak 1921 yılının Şubat ayında mağlup edilebilmiştir. Aynı şekilde Mayıs 1918'de Rusya'dan ayrılan Gürcistan da, yine neredeyse aynı tarihlerde Kızılordu tarafından işgal edilmiştir. Ne var ki

daha önce, 1920 yılının mayıs ayı sonlarında, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Rus hakimiyeti yeniden kurulmuştu. 1918 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, 1920 yılında Bakü'de Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra Rusya ile önce bir ittifak antlaşması imzalamış ve daha sonra 1922 yılında bir Birlik Cumhuriyeti olarak SSCB'ye katılmıştır. Gürcistan, Ermenistan ve özerk bölgeler ile birlikte Azerbaycan, 1922 yılından Aralık 1936'ya kadar süren Transkafkasya Federasyonu'nu kurmuşlardır. 1936 yılında Stalin Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, bu cumhuriyetler bağımsız birer Birlik Cumhuriyeti olarak SSCB'ye dahil olmuşlardır.

[H. W Haussig]

B. Etnografik Bir Bakış

Hazar Denizi ile Karadeniz arasında uzanan ve Kafkasya'yı oluşturan dağlık dar kara parçasında çok sayıda değişik halk grupları yaşamaktadır. Kimileri burada ta eskiden beri yaşarken, kimileri de değişik zamanlarda çıktıkları seferler sırasında ya da kuzeyde ve güneyde uzanan ovaları işgal edenlerin önünden kaçarken buralara gelmişlerdir. Ne var ki sıradağların iki yamacı, ırklar ve kültürler açısından belirgin bir farka sahiptir. Bunlar, dağların Karadeniz'e bakan tarafında ve merkeze yakın bazı bölgelerde, 19. yüzyılda Vladikavkaz ve Tiflis arasında ulaşımı sağlayan o meşhur Gürcü askeri yolunun geçtiği bölgelerde az çok birbiriyle karışmaktadır.

Kafkasya'nın kuzeyi 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya tarafından ilhak edilinceye kadar, ilk başta kapsamlı bir Çerkez halkları birliğinin yurdu olmuştu. Bu birliğin üyesi olanlar, batıdan doğuya doğru Abhazlar (Abχaz), Abazalar, Karadeniz kıyısındaki Ubıhlar (Ubix) ve bir de iç bölgede Dağıstan'ın kuzeyine kadar uzanan bölgede yaşayan gerçek Çerkezlerdir) (ya da Adiğeler). Çerkezler, çok sayıda kavmin (Abaza, Şapsuğ, Natuhay, K'emirgoy, Bjeduh vs.) oluşturduğu Batı Çerkezleri ve Doğu Çerkezleri (Besleney, Kaberdey) olmak üzere kendi içinde iki büyük gruba ayrılmaktadır. 1864 yılından sonra Batı Çerkezlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan Ubıhlar ile Besleneylerin neredeyse tamamı, pek çok Abhaz ve Kaberdey Hıristiyan fatihin saldırılarından korunmak için Türkiye'ye, özellikle Anadolu'ya göç etmişlerdir. Çerkezler, yeni yurtlarında henüz tam olarak asimile olmamışlardır. Abhazca, Ubıhça ve Çerkezce birbirinden çok farklı, fakat yine de birbiriyle yakın akraba dillerdir. Bunlar, belli ölçüde Çeçence ve Dağıstan dilleriyle uzaktan akraba da sayılırlar. Bu dillerin yapısı ile Bask dilinin yapısı arasında garip bir benzerlik vardır ve üstelik aralarında akrabalık olduğuna dair bir kanıt da yoktur. Bu dil grubu en eski coğrafyacıların zamanlarında da yerleşik düzene geçmişti. Kısaca bu grup, bugünkü Rusya'nın güneyinde bulunan geniş bir bölgeye yayılmıştır. Diğer bir etnografik grubu ise Çeçenler ve (Gürcistan'ın dağlık bölgesindeki özerk Bac da dahil olmak üzere) İnguşlar oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra neredeyse hepsi Sibirya'ya sürülmüştür. Ancak daha sonra, hayatta kalanların geri dönmesine izin verilmiştir. Türkiye'de,

Anadolu'da da Çeçen göçmenlerin yaşadığı birkaç köy bulunmaktadır. İnguşların ülkesinin güneyinde, (Digorlar ve İronlar olmak üzere ikiye ayrılan) çok ilginç bir kavme, Osetlere rastlamaktayız. Osetler, ortaçağdaki Alanların son temsilcisidirler. Bunlar da yine, İskit-Sarmat halkları birliğine mensupturlar. Osetler İran dillerinden birini konuşurlar ve pek çok eski sözlü geleneği korumuşlardır. İşte bu gelenekler sayesinde bugün, Hint-İranlıların İskit kolu hakkında geniş bir bilgiye sahibiz. İskitler, büyük istila sırasında Afganistan'dan Orta Avrupa'ya kadar yayılmış, ancak daha sonra tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Dağıstan'ın sarp dağları arasında uzanan erişilmesi zor vadilerin soyutlanmışlığı içinde, çok renkli bir halklar mozaiği yaşamını sürdürmektedir. Bu halkların dilleri (Avarca, Andice, Didǫ vs.; Lakça; Tabasaranca; Kürice; Rut'ulca vs.) birbirleriyle ve belli ölçüde Çeçence-İnguşça ile akrabadır, ancak birçoğu henüz pek incelenmemiştir. Türkiye'de, Anadolu'da birkaç Oset ve Dağıstan köyü (özellikle Küri) bulunmaktadır. Son Tatar saldırıları neticesinde Kafkasya'da Kumuk, Karaçay, Balkar gibi bazı özerk bölgeler oluşmuştur. 1944 yılından sonra, aynı şekilde bu bölgelerde yaşayan nüfusun da bir kısmı sürülmüştür.

Bölgeye dışarıdan en son gelen bu [Tatar kökenli toplulukları] bir kenara bırakacak olursak, bütün bu halklar uzun bir süre boyunca pagan kalmışlardır. Bizans İmparatorluğu döneminde Çerkezler ve aynı şekilde Osetlerin mutlaka Hıristiyanlık alemi ile temasları olmuş olmalı.

Üstelik bunlar, sürekli olarak Hıristiyan Gürcistan'ın nüfuzu altında yaşamaktaydılar. Ancak Bizans'ın düşmesinden sonra karma bir din oluşmuş ve bu arada Hıristiyanlıktaki tasavvurlar pagan bir dönüşüm geçirmiştir. İslam dini ancak 17. yüzyılda, özellikle de 18. yüzyılda Kırım Tatarları aracılığıyla bu bölgeye ulaşabilmiştir. Osetlerin Hıristiyan kalmaya devam eden bir bölümü dışında, Kuzey Kafkasyalılar çok kısa bir süre içinde fanatik ve örnek birer Müslüman oluverirler. İşte Rus istilasından sonra 1864 yılında kitleler halinde göç etmelerinin nedeni de budur.

Bütün bu kavimlerin halk dinine özgü tasavvurları ancak 19. yüzyılda toplanmış ve kayda geçirilebilmiştir. Önce seyahatnamelerde (Bell, Taitbout de Marigny ve -Çerkezler konusunda- Dubois de Montperreux) ve ardından Yeni Düzene geçildikten sonra Tiflis'te yayımlanan iki büyük etnoğrafya dergisinde: *Sbornik Svedenij o Kavkazskix gorcax* ("Kafkas Dağ Halklarına İlişkin Haberler Derlemesi") 10 cilt, 1868-1881, bundan böyle SSKG olarak anılacaktır; *Sbornik Materialov dlja Orisanija Mestnostej i Plemen Kavkaza* ("Kafkasya'nın Coğrafyası ve Etnoğrafyası Konusunda Bilgiler Derlemesi"), 44 cilt, 1881-1915. SSCB'nin kurulmasından sonra (ancak Kafkasya'da konuşulan dillerin çoğu o dönemde bir alfabeye ve yazılı bir geleneğe kavuştuktan sonra) değerli, fakat genelde kısa ömürlü halkbilim ve etnoğrafya dergileri çıkarılmış ve kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Osetçe'nin İran grubuna dahil olduğunu kanıtlayan Rus bilimci Vs. Miller, Osetler konusunda, özellikle de *Osetinskije Etjudy* adlı

üç yayınında (Moskova 1882-1887) eşsiz bilgiler sunmaktadır.

Kafkasya'nın güneyi ve Türkiye ile Ermenistan sınırındaki dağlara kadar uzanan hemen bitişikteki ovada, büyük ölçüde birbirine benzer kavimler yaşamaktadır. Bu kavimler, birbiriyle yakın akraba olan dilleri konuşurlar, ancak aralarından yalnız asıl Gürcü dili *(Kartuli ena)* oldukça eski bir dönemde yazı dili olma özelliğini kazanmıştır. Gürcü dilinin büyük farklılıklar içermeyen lehçeleri ise dağlık bölgede Khevsurlar, Pschavlar ve Tuchlar, ovadaysa İngilo, İmeretiyalılar ve Guriyalılar tarafından konuşulmaktadır. Mingrelyalılar ile (bütünüyle ve tam anlamıyla Müslüman olan) Lazlar, Karadeniz kıyısına ve iç bölgelere yerleşmişlerdir. Dilleri oldukça farklı olan Svanlar, Mingrelyalıların kuzeyinde dağlarda yaşarlar, gelenek görenekleri ve karakterleri açısından kabadırlar ve Hıristiyanlıklarında da paganlık ağır basmaktadır. Gürcü kavimleri ta ilkçağdan beri -ki o dönemde Yunan ve Latin yazarlar bu kavimleri değişik, kısmen de bugünkü adlarını çağrıştıran isimler altında tanımaktaydılar- coğrafi konumlarından ötürü Anadolu, İran ve Kuzey Kafkasya'dan gelen birbirinden değişik siyasi ve kültürel etkiye maruz kalmışlardı. Özellikle Ermenistan aracılığıyla değişik dönemlerde Gürcü kültürüne damgasını vurmuş olan ülke, İran'dı: "Ulusal" paganlığın tanrıları arasında, *Armaz* önde gelen bir konuma sahipti. Bütün itirazlara rağmen, bu tanrı Ahura Mazdā'dır. 5. yüzyılda Azize Nino ve Kral Wakhtang Gurgaslan (446-499) zamanında, yerine Hıristiyanlığın geçtiği bu din hakkında çok

az ve de kesin olmayan bilgilere sahibiz. Bu din üzerine yapılan çalışmaları içeren bibliyografya pek kapsamlı değildir. Bu bibliyografyada N. Marr, Bogi jazyčeskoj Gruzii ("Pagan Gürcistan'daki Tanrılar") Zap. Vostočn. Otd. İmp. Russk. Arxeol. Obščestva, XIV (1902); O.G. von Wesendonck, "Über georgisches Heidentum" (Gürcü Paganlığı Üzerine), Leipzig 1924; I. Javaxišvili, Kartveli eris ist'oria ("Gürcü Halkının Tarihi"), I, Tiflis 1928; M. Tseretheli, The Asianic Elements in National Georgian Paganism (Ulusal Gürcü Paganlığında Asya Ögeleri), Georgica, Ekim 1935, s. 28-66. Bkz. K. Kekelidzé, Gürcistan'ın Hıristiyanlığı Benimsemesi (Morgenland, 18. sayı, 1928). Gürcü kültürü, tekil kavim ve bölgelerinde mevcut olan gelenek ve göreneklerinde, günümüzde de, kökeni Hıristiyanlık öncesine dayanmakla birlikte, Hıristiyanlığa uyarlanmış pek çok ögeyi muhafaza etmektedir. Bunlar SSKG ve SMG adlı Rus dergilerinde ve özel Gürcü dergilerinde toplanmıştır.

C. Kafkas Dillerinin Telaffuzu

Kafkas dillerinin sesbilgisi yapısı çok zengindir ve Batılıların kulaklarına yabancı gelen birçok ses içermektedir Aşağıda, bu çalışmada başvurulan çeviriyazı konusunda genel bir bilgi vereceğiz.

Ünlüler: *i*, Rusça'daki "sert *i*"dir (Türkçe'deki *ı*'dır). Osetçe'deki *ae* çok açık bir *a*'dır. *ə*, chewa ünlüsüdür.

Ünsüzler: *q*, arka gırtlaktan çıkarılan bir *k*'dır; *x*, Alman-

ca'daki *ach* sesidir; *γ* ise, buna denk düşen ötümlü sestir. *χ*, Almanca'daki *ich* sesidir ve *ğ* ise, buna denk düşen ötümlü sestir. *C* = *ts*, *ź* = *dz*, *č* = *tsch*, *j* = Fransızca *dj*, *š* = *sch*, *ž* = Fransızca *j*, *ś* *š*'nin bir türevidir (yarı hışırtılı biçimidir) ve *ż* ise onun ötümlü karşılığıdır. *λ* boğuk bir yan ünsüz olup, birlikte telaffuz edilen *tl*'nin de tınısı mevcuttur. *h* kalın aspirasyon sesidir. *y* ve *w*, *i* ve *u*'nun yarı ünlü biçimleridir (Osetçe *ua vs.* = *wa vs.*). - ° dudaksıllaşmayı, ' incelmeyi, ' gırtlaksıllaşmayı (boğumlanma sonundaki ses yarığının kapanması), _ yutaksıllaşmayı (Ubıhça'da dudak ve gırtlak sesleri çıkarılırken, arka ağız boşluğundaki tınlama da kullanılabilir) belirtir.

D. Resimlerin Listesi

1. Resim *Etok Nehri kıyısında bulunan bir Adige mezar taşı*, 11. yüzyıl (Narody Kavkaza I, Moskva, 1960, s. 76). Resimde görülen ve Adigelere ait olan bu mezar taşı, bir ölünün resmidir. Mezar taşının aşağı kısımlarında ise, Adigelerde ve Osetlerde büyük rol oynayan cenaze töreni ile ilgili çizimler bulunmaktadır. Rölyef üstünde, cenaze yemeğinden sahneler yer almakta ve büyük amforalardan doldurulan şarap, ritonlarla içilmektedir. İkinci bir resim ise ölünün şerefine düzenlenen binicilik turnuvasını anlatmaktadır.

2. Resim *Geleneksel kıyafetleri içinde, gümüş takılarını takınmış Balkar köyünden bir kadın* (Narody Kavkaza I, Moskva, 1960, s. 493). Kafkasyalı bu kadının üzerindeki takılar, ancak kısmen bir süs işlevi görmektedir. Takıların büyük bir kısmı, özellikle de yuvarlak bir biçimde tasar-

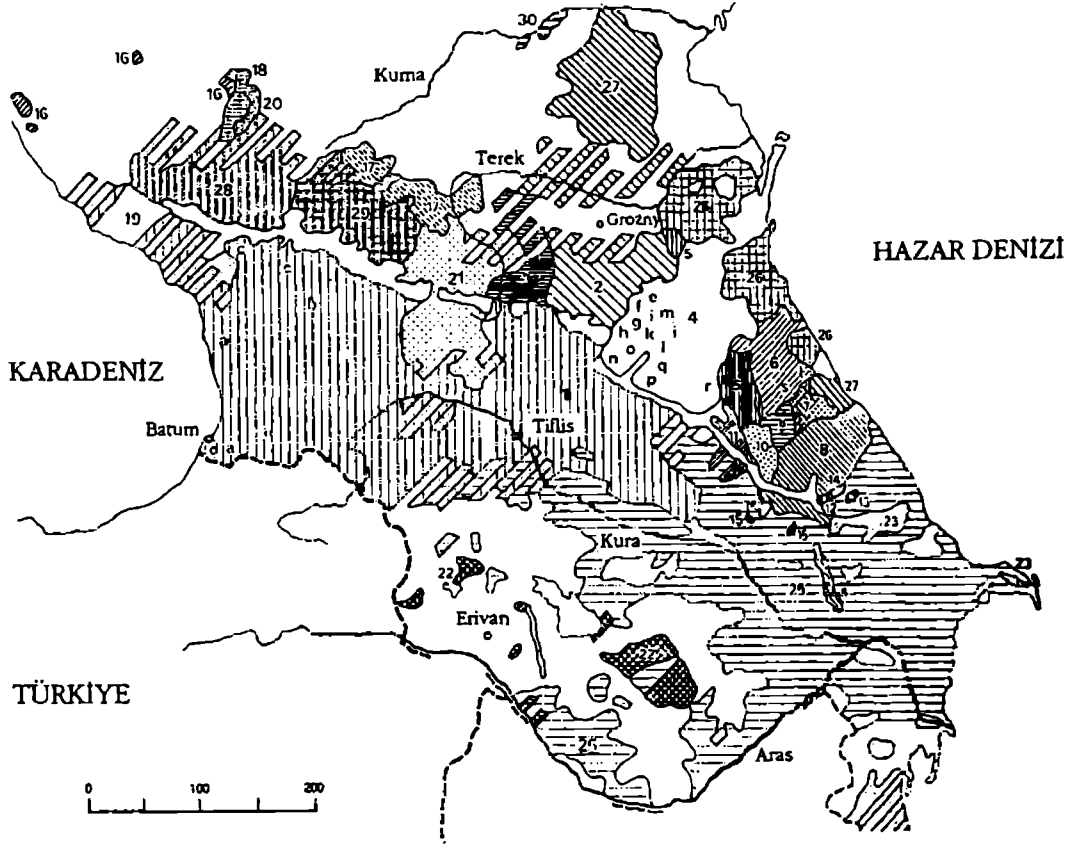
lanmış olan Çin işi ayna, büyü yapma amacına yöneliktir ve kötü ruhları uzaklaştırmaya yarar.

[H. W. Haussig]

E. Harita

"SSCB Topraklarındaki Kafkas Halkları ve Kavimleri" başlıklı harita, Narody Kavkaza I'de (Moskva 1960) Kafkas halkları incelenirken, verilen bilgilerin ışığında G. Wustmann tarafından çizilmiştir (Düzelti: Geçerli yazım biçimi Groznyj'dir).

Yayımcı, metnin düzeltilerini yaparken kendisine yardımcı olan ve haritaya ilişkin değerli önerilerde bulunan Bochum Ruhr Üniversitesi'nde görevli asistanı Sayın Bihlmeier'e teşekkür etmeyi bir borç bilir.

Kuma
Terek
Grozny
HAZAR DENİZİ
KARADENİZ
Batum
Tiflis
Kura
Erivan
TÜRKİYE
Aras
0
100
200

KAFKAS DİL AİLESİ

K'art'vel Grubu:

1 Gürcüler
(a Acarlar, b Mingrelyalılar,
c Svanlar, ç Lazlar)

Nah Grubu

2 Çeçenler
3 İnguşlar

Dağıstan Grubu

4 Avarlar
(d Andiler, e Botlihler,
f Godoberiler, g Çamalallar,
h Bagulallar, ı T'indiler,
i K'arat'lar, j Ahwatlar,
k Didolar, l Hwarşiler,
m Mezitiler, n Ginuhlar,
o Arçiler)

5 Laklar
6 Dargwalılar
(ö Kubaçiler, p Haydaklar)

7 Tabasaranlar
8 Lezgiler
9 Ağullar
10 Rut'ullar
11 Ts'ahurlar
12 Hinaluglar
13 Buduhlar
14 Krızlar
15 Udiler

Adige-Abhaz Grubu:

16 Adigeler
17 Kabartaylar
18 Çerkezler
19 Abhazlar
20 Abazalar

İNDOGERMEN DİL AİLESİ

İran Grubu:

21 Osetler
22 Kürtler
23 Tatiler
24 Talişler

ALTAY DİL AİLESİ

Türk Grubu

25 Azeriler
26 Kumuklar
27 Nogaylar
28 Karaçaylar
29 Balkarlar
30 Türkmenler

Moğol Grubu:

31 Kalmuklar

SSCB Topraklarındaki Kafkas Halkları ve Kavimleri

Abrskil. →Prometheus.

Aχin. (Sığır sürülerinin koruyucusudur. Ona Abhazlar, Ubıhlar ve Çerkezlerin en batıda yerleşik olanları taparlar.) Abhazların Ceba boyu onun özel koruması altındadır. Günün birinde Abhazlar, soyup yağmaladıkları Ubıhlardan geri dönerken, Aχin'e adanmış bir yerde mola verirler. Burada danslı bir eğlence düzenler ve esirleri, hatta hamile bir kadını dahi kendilerine katılması için zorlarlar. Kadın maruz kaldığı bu zorbalık karşısında tanrıya yakarır ve işte o anda yer yarılıp acımasız eşkıyaları yutar. Ancak aynı biçimde Ceba boyundan biri de ani bir kararla tanrıya yakarıp, ona üç yılda bir, kutsal korulukta bir inek kurban edeceğine dair söz verir. Böylece o kurtulur ve onun soyundan gelenler de onun bu sözünü yerine getirmeye devam ederler. Her ilkbahar, Aχin'in bizzat kendisi sürünün içinden bir inek seçerdi. Ve bu hayvan böğürerek ve diğerlerinden farklı davranarak, kurban edilmek üzere kendisinin beğenilip seçildiğini belli ederdi. İnek sütle yıkanır ve sonra serbest bırakılırdı. Sahibi ise ineği takip ederdi. Kimse onu belli bir yöne doğru sürmediğinden, Çerkezler onun adını *č'eme λerek°'o* "kendi yoluna giden inek" koymuşlardır. İnek bu şekilde Abhaz ve daha sonra Ubıh boylarına uğrar ve peşindeki kalabalık geçtiği her köyde daha da büyürdü. Sonunda kutsal koruluğa varır ve sakin bir biçimde arkasındakilerin gelmesini beklerdi. İnek dua edilerek kurban edilirdi. Bu dua, Aχin'in yetkisinin yalnız sığır sürülerini korumakla sınırlı olmadığını kanıtlamaktadır: "Ey Aχin, gelenler düşmanımsa bana güç ver ki, galip çı-

kayım! Yok eğer bensem saldırıya geçen, beni zafere götür!" İneğin kurban edilişi kayda değer bir ritüel biçiminde gerçekleşirdi: İnek kesildikten sonra, her bir aşamada farklı bir yere taşınırdı. Önce derisini yüzmek için, ardından parçalamak için, sonra pişirmek ve en sonunda da yemek için. Bir yerden öteki yere giderken de, yol boyunca şarkılar söylenip dans edilirdi. (Ayrıca kurbanın karaciğeri büyük bir çayıra taşınırdı. Bu çayırın orta yerinde adına *Biẑ* denilen, şarapla dolu büyük bir fıçı bulunurdu. Bu fıçının içindeki şarap yalnız bu törende içilebilmekteydi. Ancak günlerden bir gün, T°əb̲a ailesinden bir Ubıh, gelen misafirine ikram edecek şarap bulamayınca, çayıra gidip bu *Biẑ*'den şarap alma küstahlığında bulunur. Geceyarısı fıçı ortadan ikiye ayrılır ve Aχin'in ineği ortadan kaybolur ve bir daha da görünmez.)

N. F. Dubrovin, Istorija Vojny i vladyčestva Russ. na Kavkaze I (1871) s. 103; G. Dumézil, J. As., CCXLIII (1955) s. 39-45.

Æksærtægkatæ. →Nartlar.

Ævdïu, Ævdeu. Osetler tarafından bu adla isimlendirilen bir ruhtur. Bu ruh şüphesiz göksel, tehlikeli ve doğaüstü bir koruyucu ruhtur. Hakkında pek fazla bir şey bilinmemektedir. Bu adın ikinci ögesi Hint-İran tanrılarının eski adını muhafaza etmektedir. Bu ise, Asya'daki İranlıların aksine, İskitlerin **daiwa* sözcüğünü bir cini adlandırmak için kullanmadıklarını kanıtlamaktadır. **apa-daiva*'dan türeme *æv-dïu*.

V. I. Abaev, Trudy Instit. Jazykozn. Akad. Nauk SSSR, VI (1956) s. 455; G. Dumézil, Paideuma 7 (H. Lommel, 1960) s. 47.

Ævsati. Osetler arasında "yabanıl hayvanların efendisi" olarak bilinir. Bu hayvanlar özellikle geyikler, yaban domuzları ve orokslardır.* Avcılar bu efendiye dua ederler ve av bölgesine ulaştıklarında ona üç kurabiye adarlar. Av bereketli geçtiğinde, Ævsati himmetini esirgemediği avcıdan, köyündeki fakirlere mükellef bir yemek yedirmesini talep eder. Aksi takdirde avcının bir daha asla şansı yaver gitmeyecektir.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 244.

Afi. Abhazlarda gök gürlemesi, yıldırım, yağmur ve genel anlamda atmosfer olaylarına hükmettiğine inanılan tanrıdır. Afi, Abhaz folklorundaki en önemli figürdür ve şüphesiz İslam dinine geçmelerinden önce Ubıhların →Wa'sına karşılık gelmekteydi. Yaylaya çıkmadan önce çobanlar orman içinde bir düzlükte toplanır, burada eğlenir ve sürülerini koruması için dua ederlerdi. Kadınlar ve çocuklar bu törene katılmazlar, hele hele kadınlar tanrının adını kati surette telaffuz edemezlerdi: onu sadece "ol gökteki" diye adlandırırlardı. Uzun süreli bir kuraklık söz konusu olduğunda, köyün en yaşlı adamı ona bir sığır kurban ederdi. Kurbanın etinden herkes yer ve hep birlikte onun adına bir methiye söylerlerdi. Eğer bir evcil hayvanı yıldırım

* Uzun, kavisli boynuzları bulunan kahverengi siyah renginde nesli tükenmiş bir sığır türü.

çarpacak olursa, sahibi hayvanın öldüğü yerde sazlı sözlü bir ziyafet tertip ederdi. Ziyafetin sonunda, ölen hayvanın sahibi Afi'ye "ziyaret"inden ötürü şükranlarını sunar ve hayvanın leşi yüksekçe bir iskelenin üstüne konurdu. Dolayısıyla karada yaşayan hayvanlar ona erişemez ve yalnız kuşlara yem olurdu. Bir insanı yıldırım çarptığında ise, yine aynı biçimde ailesi ölen kişi için (benzer) bir eğlence düzenlerdi. Bu sırada ağlamak yasaktı, yoksa hiddetlenen tanrı eninde sonunda hayatta kalanlardan birinin daha canını alırdı. Ceset, kuşlar tarafından gagalanıp geriye yalnız iskelet kalana kadar iskelenin üstünde kalırdı. Daha sonra kemikler toplanır ve geleneksel bir cenaze töreniyle defnedilirdi.

Anonim, SSKG, V (1871), 3, 1, s. 15-17; Deržavin, SMK, XXXVII (1907) 1, 1, s. 35.

Ainina. Hıristiyanlığa geçmelerinden önce Gürcülerin tanrıçası, →*Danina* ile birlikte anılır. Bizlere Ainina ve Danina hakkında bilgi veren az sayıdaki metinde, onların heykellerinin Mtsheta'da "cadde üstünde" yer aldıkları belirtilmektedir. Hakkında daha fazla bir şey bilinmemektedir. Bu tanrıçalar, Ermeni tanrıçaları *Anahid* (Fars. *Anāhitā*) ve *Nana*'ya benzetilmektedir. Tseretheli ise, onları daha çok Sümerlerin Tanrıça İštar'a verdikleri *Innina* ve *Ni/ana* adlarıyla ilintilendirmektedir.

M. Tseretheli: "The Asiatic Elements in National Georgian Paganism" [Ulusal Gürcü Paganlığında Asya Öğeleri] Georgica Okt. 1935, s. 55/56; Kartlis cxovreba I (1955) s. 27

Ajaxara. Abhazlarda evdeki ocağın koruyucu ruhudur. Bu ruh, insanlara hayat ve sağlık bahşetmektedir.

N. S. Deržavin, SMK, XXXVII (1907) 1, 1, s. 35.

Alægatæ. →Nartlar.

Alardi, Alaurdi. Osetlerde çift karaktere sahip bir ruhtur. Her şeyden önce çiçek hastalığından sorumludur ve bir salgın baş gösterdiğinde, ona kuzu ve koçlar kurban edilir. Ayrıca da kadınların koruyucu ruhudur (erkeklerin koruyucu ruhu →*Uastirǰi*'dir). Kadınlar onun üstüne yemin ederler. Bu ruh, ilahilerde *sizǧœrin* "altın kalpli" ve *bazirčin* "kanatlı" takma adlarıyla da anılmaktadır. Ayrıca bu takma adların ilki Hz. İsa (*Čiristi*) için de kullanılmaktadır. Bu ruh halk inancı niteliğindedir ve Digorya'nın her köyünde ona tapınmak üzere bir yer ayrılmıştır. Örneğin, Galiat Köyü'nde ona adanmış ve rivayete göre de Tanrı'nın onun için bizzat diktiği bir ağaç bulunmaktadır. Köylüler bu ağacın dallarına adaklarını (para, pamuk, altın iplik ve gümüş sim) takmaktadır.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 250.

Amgama-Erda. İnguşlarda üç kardeş ruhtan biridir. Bu ruhların onuruna yılın en büyük üç şenliği tertip edilirdi. Diğer ikisi ise →*Myatceli* ve →*Tamaž-erda*'ydı. Amgama-Erda'nın tapınağı Arexa Dağında bulunuyordu. Bu dağ, "Kara Dağlar" diye adlandırılan sıradağların orta kısmını oluşturmaktaydı. Onuruna dü-

zenlenen şenlik temmuz ayında, *Myatceli* onuruna düzenlenen şenlikten iki hafta sonra yapılırdı. Elbette yine aynı ritüellere ve kurallara göre yapılırdı.

Č. Axriev, SSKG, V (1871) 3, 2, s. 11.

Aminon. Osetlerde, öbür dünyaya →*Barastir*'e uzanan köprüden geçmek isteyen ölüleri sorguya çeken bir figürdür.

Amiran. →Prometheus.

Amongæ (Narti, Uaci-Amongæ) →Nartlar.

Anibs-Nixa. Abhazlarda, özel bir karakteri olmayan koruyucu bir ruhtur. Onun, ruhların en güçlüsü olduğu kabul edilirdi. Dudryunš Dağında yaşardı ve bu dağa tırmanmak isteyen herkes kör olurdu. Kendisine yapılan adaklar da ona yalnız dağın eteğinde sunulurdu. Bu bölge yüz yıl önce Čičba Ailesi'ne aitti ve gelen hacılardan yüklüce bir ücret alınırdı. Picund yakınlarında, kendilerinin Anibs-Nixa'dan esinlendiklerine inanılan bazı kadınlar yaşardı. Bunların kehanette bulunma becerisine sahip olduklarına inanılırdı. Bazen de tartışmalı konularda görüşlerine başvurulurdu. Verdikleri kararlar tartışılamazdı. Anibs-Nixa ile *Šossu*, edilen yeminlere kefil olma ayrıcalığına sahiptiler. Bu gibi durumlarda edilecek yemin şöyle başlardı: "Anibs-Nixa beni kör etsin, bütün hastalıkları başıma musallat etsin ki,

Anonim, SSKG, V (1871) 3, 1, s. 17

Antari. Mingrelyalılarda koruyucu bir ruhtur. *Žini Antari* "yukarıdan, gökten gelen Antari" adını taşıyan bu ruha, orucun son günü bir ekmek adarlar. Kendisine, hayvanlarını koruması ve onları çoğaltması için yakarırlar.

I. T. Kobalia, SMK, XXXII (1903) 3, s. 99/100.

Apsat. Svanetiya'da (Batı Gürcistan) av hayvanlarının koruyucu ruhudur. →Ber-šišvliš.

Araexcau, Yaraexcau. →Nartlar.

Armaz. Hıristiyanlığa geçmelerinden önce Gürcülerin en büyük tanrısı, "Tanrıların Tanrısı"dır. Büyük ihtimalle Fars. *Ahura-Mazdā* (Erm. Aramazd)'dan türetilmiştir. Aziz Nino'nun yaşam öyküsünde, bu tanrının Mtsheta'daki heykelinin insan biçiminde olduğu, bakırdan yapıldığı, üstünde altından bir zırhlı gömlek ile altından bir miğfer bulunduğu ve değerli akik ve zümrütlerle süslü olduğu belirtilmektedir. Elinde pırıl pırıl bir kılıç tutmaktadır. Bütün eski Gürcü kroniklerinde bu tanrıdan söz edilmektedir. Ermeni tarihçi Chorenli Moses, Armaz'a şafak vaktinde tapındıklarını belirtmektedir. →Zaden.

O. G. Wesendonck, Über georgisches Heidentum [Gürcü Paganlığı Üzerine] (1924) Kısım V ve VI; Kartlis cxovreba I (1955) s. 25, 88, 92, 106.

Asamaz. →Nartlar.

Ay. →Luna.

Aytar. Abhazlarda hayvanların ve köy hayatının koruyucu ruhudur. Onun adına yapılan ve oruç tutulan haftaların dışında, herhangi bir cumartesi günü düzenlenen şenlikte, köylüler ona bir dana kurban ederler. Kurbandan birkaç parça et, onun onuruna bir mangalın üstünde yakılır.

Anonim, SSGK, V (1871) 3, 1, *s.* 10.

Aziz Georg. Hıristiyanlığa geçmelerinden önce Gürcülerin savaşçı tanrısı. Hıristiyanlıkla ilintili olan yanlızca adıdır. Çok-biçimli ve istikrarsız karakteri, onun özellikle doğa içindeki toplumun bir imgesi olarak görünmesini sağlar. Uçsuz bucaksız vahşi tabiatı ve içinde yaşayan her şeyi insanların hizmetine sunmak, onun görevleri arasındadır. O, yolcuların, çobanların ve yol kesen haydutların koruyucusudur. Kurtların ve arıların efendisi olarak, mevcut olanın ya da olay mahalinin değişmesi sözkonusu olduğunda, Aziz Georg'un hep bir işlevi vardır. Erkek çocukların doğumu ve aygırların yetiştirilmesi, onun uzmanlık alanına girer. En sevdiği silah, gürzdür.

G. Charachidzé, Le système religieux de la Géorgie païenne, Paris (1968) 6. Bölüm, 1-3. Kısımlar.

Ažvepsaa. Abhazlarda koruyucu bir ruhtur. Ormanların ve yabanıl hayvanların efendisi olduğu kabul edilir. Köyün avcıları biraraya gelerek, ava çıkmadan önce ona bir koç kurban ederler. Akkor haline gelmiş kömürlerin üstüne birkaç et parçası atar ve bu arada hangi av hayvanını avlamak istediklerini belirtirler.

Anonim, SSGK, V (1871) 3, 1, s. 10/11.

Badənəq°o. →Nartlar.

Barastir, Barastær. Osetlerde ölülerin başkanı ve öbür dünyanın kralıdır. Adı konusunda belirsizlik hakimdir, muhtemelen *Bora-stir, -stur* "Büyük Bora"nın bozulmuş halidir. Bu ise, büyük →*Nartes*-ailelerinden üçüncüsünün adıdır. Öbür dünyaya yaptıkları yolculuğun sonunda ölüleri karşılayan ve onları suçlular diyarına (*zindon*) ya da cennete (*žænæt*) yerleştiren odur. Ölülerin onuruna birkaç kez düzenlenen dinsel anma törenlerinde, onların yeryüzüne geri dönmelerine ve bu tören için hazırlanmış sahte bir kişinin biçimine girerek bu törene katılmalarına izin verir. Ancak ölü, akşam güneşin son ışıkları batmadan geri dönmüş olmalıdır, çünkü ölüler diyarının kapıları bütün gece boyunca kilitli kalır (bu nedenle ölüler asla geceleyin defnedilmez). Hatta bazı söylencelerde, Barastir ölmüş bir kahramanın intikam alması ya da yakınlarını görmesi için yeryüzüne dönmesine izin verir. Ancak böyle bir durumda ölüler diyarını terkedecek olan ölüden, atının nallarını ters yönde çakmasını ister, aksi takdirde atın nal izlerini görecek olan diğer ölüler aralarından birinin yeryüzüne geri döndüğünü düşünerek, ısrarla kendilerine de aynı hakkın tanınmasını isteyeceklerdir. Hıristiyanlık etkisinin belirgin olduğu bir söylencede, bir gün "büyük misafir" diye adlandırılan bir ziyaretçinin telkini sonucu, Barastir'in günahkarları cehennemden çıkarıp cennete yerleştirdiğinden bahsedilmektedir.

Öldükten sonra bir hayatın olduğu yolundaki tasarım, bir taraftan eski Hint-İran inançları, diğer taraftansa İslam ve Hıristiyan tasavvurlarının bir karışımıdır. Osetler, insanlar öldükten sonra ruhlarının çıktığı yolculuk konusunda şöyle düşünürler: Ölen kişi yakınlarıyla vedalaştıktan sonra, atına biner. Yolunun üzerinde kısa bir zaman sonra bir çeşit nöbetçi görür. Ona, her ihtimale karşı mezarda yanına bırakılmış olan pastadan bir parça vermek zorundadır. Daha sonra bir nehire varır. Bu nehrin üzerine, bir köprü yerine sıradan bir kalas uzatılmıştır. Nehrin beri kıyısında Aminon adında (gerçi kimi aktarıcılar yanlışlıkla onun bir dişi varlık olduğunu iddia etseler de) eril bir varlık bulunmaktadır. Ölünün, nehrin karşı yakasına geçebilmesi için, onun sorularına cevap vermesi gerekmektedir. Osetlerin anlattığına göre, Aminon her insanın yaşamını aslında baştan sona bilmektedir. Sorularıyla da yalnızca, ölünün yalan mı söylediğini, yoksa suçlarını samimi bir biçimde itiraf mı ettiğini öğrenmek istemektedir. Eğer ölü doğruyu söylerse, Aminon onun yoluna devam etmesine izin verir ve →Nartlara iletmek üzere ona bir tavsiyename verir. Yok eğer yalan söylerse, kana bulanmış bir süpürgeyle ağzına vurur ve -her ne kadar bu husus metinlerde belirtilmiyorsa da- onu şüphesiz nehre atar. Haklının ya da daha doğrusu hakikatı söyleyenin adımını atmasıyla da, nehrin üzerindeki kalas sağlam, muhteşem bir köprüye dönüşür. Nehrin karşı yakasında çok sayıda, karşıt içeriklere sahip olmakla birlikte, hoş tasvirlere rastlar. Bu tasvirlerde hafif cezalandırma ve ödüllendirme sahneleri yer

almaktadır: Birlikte bir öküz derisi altına girip örtünmeyi beceremeyen bir adam ve kadın (vaktiyle eşler arasındaki bağlılığın eksik olduğu bir evlilik); birlikte bir tavşan derisi altında rahatça yer bulan bir adam ve kadın (vaktiyle eşler arasındaki bağlılığın güçlü olduğu bir evlilik); buzun üstünde oturan bir adam (yaşamı boyunca zenginleri ve makam mevki sahiplerini kayırmış olan bir hakim); üstünden hoş kokuların yayıldığı gümüşten bir masanın başında, yine gümüşten bir sandalyede oturan bir adam (vaktiyle kusursuz bir biçimde görev yapmış olan bir hakim) vs. Sonunda ölü, üçlü bir yol ayrımına gelir: Dıştaki iki yoldan ilki cennete, diğeri de cehenneme gider; ortadaki yol ise önceliğe sahiptir. Ortadaki yolu seçen ölü, Nartların arasında azametli bir biçimde oturmuş duran Barastir'in bulunduğu yere ulaşır.

A. Schiefner, Zap. Akad. Nauk, XIV, Suppl. 4 (1868) s. 27/28; B. Gatiev, SSKG, IX (1876) 3, s. 1-18; Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 245-247; G. Dumézil, Légendes sur les Nartes (1930) s. 200/201.

Barbale. Svan panteonunda yer alan (Batı Gürcistan) büyük tanrıçalardan biridir. →Lamaria ile beraber kadınların ve hayvanların koruyuculuğunu üstlenmiştir. Kendisi çok belirgin bir biçimde güneşin sıfatlarıyla tanımlanmaktadır. Düz ovada yaşayan Gürcüler, onu kümes hayvanlarının ve küçükbaş hayvanların koruyucusu olarak görürler. V. Bardavelidze, onun Asyalı bir tanrıça olduğu görüşündedir.

V. Bardaveliże, Kartv. uźvelesi sarc'munoebis ist'oriidan, Tiflis (1941) s. 6-120.

Batoko-Šertuko. →Nartlar.

Batraź. →Nartlar.

Ber-šišvliš. Svanetiya'daki (Batı Gürcistan) en büyük av tanrısı. Adı "boz dağların efendisi" anlamına gelir. Yüksek dağlarda yaşar ve her türlü yabanıl hayvan onun emrindedir. Ber-šišvliš'in yardımcılığını dört özel koruyucu ruh yapmaktadır: 1. *Dali*, dişi ruh, dağlarda yaşayan boynuzlu hayvanların efendisi; 2. *Apsat*, kuşların ve alabalıkların efendisi; 3. *Orman-Meleği* (*cxe-'iš angelwez*), ormanlarda yaşayan hayvanların efendisi (özellikle: ayı, tilki, çakal); 4. *Ǯgyräg* (=→Aziz Georg), kurtların efendisi.

M. Čikovani, Kartuli polk'lori, Tiflis (1946) s. 222.

Binati Xïcau. Osetlerde evin koruyucu ruhu, Rusça *domovoj* ile kıyaslanabilir. Genellikle kilerde *(k'æbïc)* yaşar. Çok farklı biçimlere bürünebilir: ufak bir çocuk, yaban domuzunun dişlerine sahip çirkin bir kadın azmanı, beyaz bir koyun vs. Ancak onu yalnız büyücüler, o da sadece yılbaşından önceki gece görebilirler. Düğünlerde, taze geline kızmadan, onun çıkıp gitmesine izin vermesi için Binati Xïcau'a ricada bulunurlar.

Bir diğer koruyucu ruh ise *Særi zæd* "kafası olan →*(i)zæd*"dir (belki de aynı ruhtur, ama adı değişik ?). Evlerin içinde, genelde evin batı köşesinde ona adanmış bir direk bulunur. Bu direğin her bir yanına, evcil

ve yabanıl hayvanların boynuzları asılıdır. Düğünde gelin, kocasının evine girdikten sonra peş peşe üç akşam bu direğin önüne götürülür ve sağdıç, Binati Xïcau'dan bu eve bolluk ve bereket ihsan etmesini dilerken, gelin orada bekler. Ardından gençler sabaha kadar dans edip eğlenirler.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 253/254.

Boratæ. →Nartlar.

Buræfærnig. →Nartlar.

Burku. Osetyalı Digorlarda, İronların →Kuris diye adlandırdıkları söylensel ülke.

Cüceler. Kafkas halklarının inançlarında cüceler önemli bir rol oynamazlar. Çerkezler bunlara yəspə adını takmışlardır. Ancak onlarla ilgili kayda değer bir şey anlatılmaz. Azməcə adında, insan biçiminde ufak varlıklardan oluşan özel bir cüce türünden söz edilir. Ne var ki vaktinden önce dünyaya geldiklerinden, bunların kemikleri yumuşak, derileri ise buruşuk ve bembeyazdır. Geceleri yatakların altından çıkar ve uyumakta olan erkeklerle kadınların yastıkları arasında tırmanırlar. Bu cüceler yakalanıp sertçe sıkıldıklarında hemen ölürler. Fakat onları bir işle görevlendirip sonra yine salıvermek, oldukça karlı bir iştir. Verilen işi derhal yerine getirirler. - Batı Gürcistan'da yaşayan İmeretiyalılar, *činka* adında ufak, oldukça orantılı vücutlara sahip cüceler tanımaktadırlar. Bunlar genellikle yerin altında yaşar ve yalnızca 27 Ekim ile 5 Kasım tarihleri

arasında ortaya çıkarlar. Bu cücelere rastlayıp, onların canını sıkan bir kimsenin birkaç gün dili tutulur.

G. Dumézil, La langue des Oubykhs (1930) s. 177-180; Mašurko; SMK, XXXII (1903) 3, s. 85-87.

Dal'. Svanlarda Av Tanrıçası ve *Amiran*'ın annesi. →Prometheus.

Dali. Svanetiya'da av hayvanlarının dişi, koruyucu ruhu. →Ber-šišvliš.

Danina. Hıristiyanlığa geçmelerinden önce Gürcülerin tanrıçası, →*Ainina* ile birlikte anılır. Tseretheli, Danina adının "*Ainina da Nina*" ifadesinde geçen *da* "ve" öntakısının yanlış yorumlanması sonucu ortaya çıktığını düşünmektedir. Kendisi bu adı, Sümerlerin Tanrıça Ištar'a verdikleri *Innina* ve *Ninana* adlarıyla ilintilendirmektedir.

M. Tseretheli, The Asianic Elements in National Georgian Paganism [Ulusal Gürcü Paganlığında Asya Ögeleri], Georgica, Okt. 1935, s. 55/56; Kartlis cxovreba I, 1955, s. 27.

Dauæg, Idauæg. Osetlerde göksel ruhlar için kullanılan bir cins isimdir. Bu ruhlar aktarıcılar tarafından farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. En iyi tanım muhtemelen şu olsa gerek: "Canlıların ya da maddelerin oluşturduğu değişik sınıfların koruyucu ruhları: insanlar, hayvanlar, akar sular, rüzgarlar vs." Pratikte, bu isim aralarında kayda değer bir ayrım yapılmaksızın

→(i)zæd'in yanı sıra kullanılmaktadır. Bu ismin etimolojisi konusunda ise bir belirsizlik hakimdir (bu konuda "Bull. of the School of Or. and Afr. Studies" XVII (1955) s. 482-487'de yer alan I. Ghershevitch'e ait düşünce mutlaka yanlıştır). Çoğul haldeki bir cins isim olarak kullanılmasının dışında (ki en fazla bu biçimine rastlanır), Idauæg ismi o haliyle, tapınağı Digorya'da Stur Digor yakınlarında bulunan koruyucu bir ruhun adıdır. Vaktiyle bu ruh, bir tepeye çıkarak sığınmış olan bir köy halkının bir kısmını koleraya ya da vebaya karşı korumuştur. Bunu, felaketleri kişileştiren Yeminæ'nin büründüğü bütün görünüş biçimlerine (bulut ve yanan bir çıra demeti ya da kurt ve yanan bir ağaç) karşı koyarak yapmıştır. Yeminæ, kendi olarak da değişik biçimlerde görünür; örneğin gezgin bir bulut ya da bir atlı olarak.

G. Dumézil, Nomsmythiques indo-iraniens dans le folklore des Osses, J. As., CCXLIV, 1956, s. 355-362.

Devler. Kafkasya'da yaşayan tüm halklar, çok eski çağlarda insan biçiminde olağanüstü büyük ve güçlü, ancak aklı kıt varlıkların yaşamış olduğuna inanırlar. Öykülerde, bu insansı varlıklar kahramanların hem düşmanı hem de tercih edilen kurbanlarıdır ve sık sık (ya da aynı öykünün değişik çeşitlemelerinde) Div'ler ya da başka cinlerle harmanlanırlar. Osetlerde bu devlerin garip adları vardır. İron dili *uæyig*, Digor dili *uæyug*; dikkati çeken husus, Osetçe'de sık sık kullanılan *-g* (<**ka-*) sonekinin kullanımıdır. Bu sonek, Hint-İran Rüzgar Tanrısının adı (Sanskritçe *Vāyu*, Avest.

Vayu) ile ilintilidir. Bu adlandırmanın nedeni, *Vāyu*'nun kendi karakterinde olmasa bile, en azından Hint-İran kahramanlarının şiddet dolu ve acımasız karakterinde aranabilir bu kahramanlar, örneğin ünlü Hint kahramanlık şiiri *Mahābhārata*'da geçen *Bhima* adındaki dev ve oğlu gibi, kendilerini *Vayu* ile ilintilendirirler. Çerkezler bu devlere Yənəż "Büyük ihtiyarlar (=Güçlüler)" adını takarlar. Ubıhlar ve Dağıstanlılar ise, bu devlere →Nart kahramanlarının adlarını takarlar. Oysa Osetlerde ve Çerkezlerde bu kahramanlar genellikle devleri yenmekte, hatta yok etmektedirler. →Nartlarla ilgili söylencelerde bazı özel dev adlarına rastlanmaktadır: *Mukkara* "Gücün Oğlu", *Eltağan*. En meşhur söylence, →Sosriko'nun son derece tehlikeli, fakat aptal bir devle nasıl baş ettiğini anlatmaktadır. Sosriko devin yanına gider ve kim olduğunu belli etmeden, meşhur Nart Sorisko'nun güya çok başarılı olduğu "oyun"ları göstermesi için deve meydan okur. Sosriko bu oyunlarla devi muhakkak yenebileceğine inanır, ne var ki dev hiç yara almadan bu oyunların üstesinden gelir: Akkor haldeki demir parçalarını yutar, göğsüne atılan oklar ve başına fırlatılan dev kaya parçalarını karşılar. Ancak son "oyun"da yenilir: Sosriko, devden suyun dibine dalmasını ve üstünde bir buz tabakası oluşana kadar beklemesini ister. Dev tekrar su yüzüne çıkmak isteyip de başını dışarı uzattığında, Sosriko'ya onun kellesini uçurmaktan başka yapacak bir şey kalmaz.

V. I. Abaev, Osetçe wæjig-wæjug, Trudy Instit. Jazy-

kozn. Akad. Nauk UdSSR, VI (1956) s. 450-457; G. Dumézil, Légendes sur les Nartes (1930), pek çok yerde.

Donbittir. Osetlerde suların hakimi olan ruhtur (*don*, ismin ikinci öğesi belirsizdir, ancak kuşkusuz Aziz Piyer'le ilintilidir). Bu ruh hem tatlı, hem de tuzlu sulara hakimdir. Suyun dibinde yaşar, balıklara hükmeder ve bu nedenle balıkçılar kendisine tapınır. Yanında bir zincir taşır, bununla geç vakitte suya girenleri yakalayıp yanına, suyun dibine çeker. Özellikle çocuklar ondan korkar. Çok sayıda kızı vardır, bunlar Slavların *Rusalki*'lerine benzetilir. Donbittir, söylencelerde (→Nartlar) daha çok kahramanların kayınpederi olarak yer alır. Bu kahramanlar, aslında Donbittir'in hayvan biçimine girmiş kızından başkası olmayan güzel, yaralı bir dişi köpeği takip ederken, onun yanına ulaşırlar. Donbittir, Xæmic Söylencesinde kızını bu kahramana verir, ancak "Melusine" öyküsündekini andıran, değişken bir şartı vardır: koruyucu kalkanı olmadan güneşe çıkmamalı ve hiçbir zaman alay konusu olmamalıdır gibi. Bu şartların yerine getirilmemesi durumunda, genç kadın babasının yanına geri dönmekle yükümlüdür. Sætænæ ve Urizmæg Söylencesinde, kahramanlıklarıyla ün salmış bir aile, oğullarını iyi bir eğitim alması için Donbittir'in yanına gönderir. Ve Donbittir'in evinde o trajik kaza meydana gelir. Urizmæg, bu delikanlının kim olduğunu dahi bilmeden onu istemeyerek öldürür.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 249.

Emîš. Çerkezlerde hayvanların, özellikle de koyun sürülerinin koruyucu tanrısı.

N. Dubrovin, Ist. vojny i vladyč. Russkix na kavkaze, I (1870) s. 102; Narty, Kabard. Epos (1951) s. 34-36.

Eyrig-Aacnix. Abhazlarda rastlanılan ve adı "gündüz ve gece gören" anlamına gelen bu ruh, hırsız ve haydutların koruyucusudur. Ona ait kutsanmış mekanlar mevcuttur, bunlardan biri Acı Köyü yakınlarında, iki nehir arasında dik bir yamaçta bulunur. Şapsuğlarda veya daha başka boylarda, Ubıhlara karşı düzenledikleri her talan akınından önce, koni biçiminde pişirdikleri ekmekleri Eyrig-Aacnix'e adayarak, kendilerine himmet etmesi için yalvarır ve zafer elde etmeleri halinde ona daha başka hediyeler de sunacaklarına dair söz verirler. Geri dönerken de Eyrig-Aacnix'e ait kutsanmış mekana uğrar ve ona çıktıkları bu akından beraberlerinde getirdikleri meyvelerden birkaç tane sunar ve eğer yanlarında hayvan, özellikle de at getirdilerse, yelelerinden kopardıkları bir tutam kılı ağaçlara asarlar.

Anonim, SSGK, V (1871) 3, 1, s. 17.

Fælværa. Osetlerde koyunların koruyucu ruhudur. Bu ruhun adı, görünüşe göre Ortodoks Kilisesi tarafından azize kabul edilen Flora ve Laura'nın adlarının birleştirilmesinden oluşmuştur. Göksel ruhlar arasında en sevimli olanıdır. Barışseverdir ve kimseyi incitmez. Çok uysal bir kimseden söz ederken, "Fælværa gibi biri" diye bahsedilir. Fælværa'nın bu özel konumu ve ka-

rakteri, onu sık sık kurtların koruyucusu →Tutir ile karşı karşıya getirir. Aralarındaki bu düşmanlığın bir sonucu olarak, vücudunda korkunç bir yara izi bulunmaktadır. Günün birinde Fælværa, *Tutir*'i mütevazı masasına buyur eder. Aralarındaki hoş sohbet, kısa bir süre sonra nazik bir konu etrafında kızışmaya başlar: "Acaba bu iki ruhtan hangisi, en iyi üne sahip olan sürünün sahibidir?" Aşağılanmış olduğunu düşünen kurtların koruyucu ruhu intikam almaya karar verir. Fælværa'ya göstermiş olduğu konukseverlik için teşekkür ettikten sonra, tam ayrılmak üzereyken el şakalarına başlayarak, onun tüm engellemelerine rağmen bir kavga başlatır. Kurtların koruyucu ruhu *Tutir* bunu fırsat bilerek, onun sol gözüne, sonradan talihsiz bir kaza olarak nitelendireceği bir yumruk indirir. İşte o günden beri Fælværa, her ne kadar tek gözlü kalmadıysa da, o gözüyle pek iyi görememektedir. Fælværa'nın ne kadar iyi kalpli olduğu bu olayda ortaya çıkar. *Tutir* güya özür dilemek istiyormuş gibi yapınca, Fælværa onu kucaklayıp şöyle der: "Bana herkesle barış ve dostluk içinde yaşamayı ve asla intikam almamayı buyurmuş olan Tanrı'nın adına seni bağışlıyorum." Fælværa'nın bu yumuşaklığından en ufak bir ders almayan *Tutir*, evine döner dönmez kurtlarının lideri "Bozkurt"u yanına çağırır ve ona, attığı yumruk sonucu Fælværa'nın artık sol gözüyle pek iyi görmediğini bütün kurtlara anlatmasını söyler. Bunun üzerine kurtlar toplanır ve bundan sonra koyun sürülerinin etrafını çevirmeyip, aksine onlara yandan, Fælværa'nın solundan saldırmaya karar verirler.

B. Gatiev, SSKG, IX (1876) 3, s. 40; Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 243.

Firi Źuar. Osetlerde rastlanan bu "koçların ruhu (ya da aziz)", erkek çocukların doğumunu himaye eder. Düğün töreni sırasında Firi Źuar'dan, gelinin "koç gibi güçlü erkek çocukları" doğurmasını sağlaması için ricada bulunurlardı. Bu ruh, dağda küçük bir kilisede bir koç resminin altında temsil edilmiştir. Ancak Ruslar, burayı istilaları sırasında bu heykeli kaldırmışlar ve bir daha da yerine konmamıştır. Fakat Firi Źuar'a büyük saygı duyan kadınlar, ona kilden yapılmış basit koç resimleri adamaya devam ederler.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 252.

Ga (Gaim) ve Gaci. Hıristiyanlığa geçmelerinden önce Gürcülerin iki tanrısı. Bunlar hakkında tüm bildiklerimiz, biri gümüşten diğeri altından olan heykellerinin Mtsheta'da bir Armaz heykelinin sağında ve solunda yer almalarıdır. Azize Nino'nun yaşam öyküsünde, bu tanrılardan "Kral Tanrılar" diye söz edilmekte ve bir hükümdarın oğlunun onlara kurban edildiğinden bahsedilmektedir. Tanrıların adları konusunda tatmin edici bir açıklama mevcut değildir.

N. Marr, "Bogi jazyč. Gruzii" Zap. Vost. Otd., I. Russk. Arx. Obšč., XIV (1902) s. 22; M. Tseretheli, The Asianic Elements in National Georgian Paganism [Ulusal Gürcü Paganlığında Asya Ögeleri], Georgica, Okt. 1935, s. 50-54; Kartlis cxovreba I (1955) s. 20, 89, 106.

Gudirti Kom. Osetlerde bir ruh olup, adı "anahtar deliği" anlamına gelmektedir. Bu ruh, Alagir Vadisi'nde Khod Köyünün yukarısında Beyaz Dağların eteğinde yaşar. Alt çenesi yerde, üst çenesi ise göktedir. Onun →*Uacilla*'dan bile daha güçlü olduğu söylenir. *Uacilla*, kötü ruhları yok etmek için onların üstüne gök gürültüsüyle birlikte yıldırımlar fırlattığında, Gudirti Kom'un eğer keyfi yoksa bu göksel okları yakalayıp yutar. Bir keresinde onu ürkütücü bir biçimde homurdanarak ve çakan şimşeklerin ışığı altında çok büyük bir yılanı yutarken görürler. Eğer onu yutmamış olsaydı, yılan yeryüzündeki tüm insanları yerdi. Köyde yaşayan aileler sırayla ona yılda bir kez bir kuzu ve bir inek kurban ederler. Eğer köylüler bu görevlerini ihmal edecek olurlarsa, Gudirti Kom ekinlerin üstüne yumurta büyüklüğünde dolu taneleri yağdırır.

B. Gatiev, SSKG, IX (1876) 3, s. 51/52.

Itrujan. Hıristiyanlığa geçmelerinden önce Gürcülerin bir tanrıçası. Kroniklerde "Chaldäerlerin Tanrıçası" olarak adı geçen bu tanrıçadan, Azize Nino'nun Armaz'ın heykelini devirme sahnesinin yer aldığı bölümde söz edilir. Bunun üzerine Gürcistan Kralı şu açıklamayı yapar: "Tanrı bu kötü yazgıya katlanmak zorunda kalmıştır, çünkü tanrımız Armaz vaktiyle denizi Itrujan'a karşı kışkırtmış ve o da böylece bunun intikamını almıştı." Marr ve Tseretheli, tanrıçanın isminin birinci ögesinin Iştar'ın Suriye dilindeki karşılığı olan *esthrutha*nın telaffuzundan kaynaklandığı görüşündeler.

M. Tseretheli, The Asianic Elements in National Georgian Paganism [Ulusal Gürcü Paganlığında Asya Ögeleri], Georgica, Okt. 1935, s. 56/57 Kartlis cxovreba I (1955) s. 92, 107.

J̌aǰi. Abhazlarda rastlanan dişi bir ruh olup, ekinlerin koruyucusudur. Bu ruha mart ve kasım aylarında dua edilmektedir. Dua edilen bu günlerde, öğünlerde yalnız sebze yemekleri, ekmek ve meyve bulundurulur.

Anonim, SSKG, V (1871) 3, 1, s. 9-10.

J̌gyräg. Gürcistan'da →Aziz Georg'un adıdır. →Beršišvliš.

J̌iker-Salat. Abhazlarda rastlanan koruyucu bir ruh olup, insanların düşüncelerine nüfuz edebilme gücüne sahiptir. Yılda bir kez, oruç döneminin dışında herhangi bir perşembe günü, erkeği ve kadını, yaşlısı ve genci ile tüm Abhazlar, önceden, daha yumurtadan çıkarken kendisine adanmış olan bir tavuğu ona kurban ederler. J̌iker-Salat'a, ailenin reisi tarafından, tavuktan birkaç parça, evin dışında bir mangalın üstünde sunulur ve ona, zihin açıklığı vermesi, yanlış kararlar vermelerini önlemesi ve bütün dünyayla barış içinde yaşamalarını sağlaması için ricada bulunulur. Daha sonra evin reisi tavuğun geri kalan kısmını içeri götürür ve tavuk aile üyeleri ve misafirler tarafından yenir. Tavuğu kurban eden kişi eğer kötü karakterli biri olarak tanınmışsa, bu durumda davet edilmiş olan misafirler ve hatta en yakınları bile, J̌iker-Salat'a adanmış olan bu tavuğun etinden yemeyi reddederler.

Anonim, SSKG, V (1871) 3, 1, s. 11/12.

K°ades. Çerkezlerde balık biçiminde bir tanrıdır. Denizin karaya taşmasını önler.

N. Dubrovin, Ist. vojny i vladyč. Russkix na Kavkaze, I (1871) s. 102.

Kaji. Gürcü folkloründe her iki cinsiyetten birçok ruhu kapsayan bir grup. Bunlar insan biçimine girerek yeryüzünü ziyaret ederler. Dişi ruhlar baskın bir biçimde aşklarını sunarlar. Eğer bir kimse onların bu davetine karşılık verecek olur ve bu birleşmeyle öğünmeye kalkışırsa, aklını yitirir. Erkek ruhlar ise çiftçileri kışkırtarak onlarla güreşirler, ama her zaman da galip gelmezler. Eğer çiftçi başından geçen bu olaydan bahsedecek olursa, konuşma yetisini yitiriverir. Šota Rustaveli'nin "Panter Postundaki Adam" adlı o muhteşem Gürcü kahramanlık şiirinde, Kajiler önemli bir rol oynarlar. Dağ topluluklarının pagan halk inançlarına göre, Kajiler demirci-ruhlardır. Bunların yeraltı imparatorluğu, *Xaxmat'li* Aziz Georg tarafından ele geçirilmiştir. Bu ruhlar göksel ruhlarla, özellikle de →K'op'ala ile sonsuz bir savaş halindedir. Gürcüler bu tasavvuru Ermenilerdeki *Kaj-k*lardan (sözcük anlamı "cesur savaşçılar") devralmışlardır.

M. G. Mašurko, SMK, XXXII (1903) 3, s. 83-85; G. Charachidzé, Le système religieux de la Géorgie païenne, Paris (1968), 7. Bölüm, 2. Kısım.

K'op'ala. Doğu Gürcistan'da pagan dağ topluluklarının

bir tanrısı. Işıl ışıl parıldayan koruyucu bir ruh olup, kötü ruhları parçalayıp yok etme konusunda üstüne yoktur. En sevdiği silah, gürzdür. Ara sıra da kendisi gürz biçimine girmektedir. Farklı farklı ve tehditkar görünüşlerde ortaya çıkar. Bu belirsizliğinden dolayı birbirine zıt işlevler üstlenebilir ve toplumun en derin katmanlarında gizil olarak varlığını sürdüren barbarlıkla vahşiliği içeren o güçleri de temsil edebilir. Bu görünüşüyle, içlerine kötü cinlerin girdiği insanların ya da çalıların yabanlığında kaybolmuş insan ruhlarının kurtulmasına yardım eder.

G. Charachidzé, Le système religieux de la Géorgie païenne, Paris (1968), 5. Bölüm, 1-6. Kısımlar.

Kurdalægon. Osetlerde tanrıların demircisidir. Onun adı, *kurd* "demirci" sözcüğü ve belki de Alæg soyadından oluşmaktadır. Alæg adı, üç büyük →Nart ailesinden birinin soyadıdır. Genel olarak Kurdalægon'un gökyüzünde yaşadığı düşünülür ve onun daimi sıfatı *uælarvon* "göksel olan"dır. Söylencelerde Kurdalægon'dan, bir kahramanın çatlamış kafatasını altın yardımıyla tekrar eski haline getiren, ama her şeyden önce, demirhanesinde bedeni çelik gibi sertleşene kadar genç →Batraz'ı işleyen kimse olarak söz edilir.

Defin ritüellerine göre, öbür dünyaya yapacağı yolculuğa çıkmadan önce ölünün Kurdalægon'u ziyaret etmesi gerekmektedir. Kurdalægon, ölünün atı için çelikten nal ve aynı biçimde çok güzel bir koşum takımı imal eder.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 247.

Kuris. Osetler, büyücülerin Noel ve Yılbaşı arasında İronların Kuris, Digorların →*Burku* diye adlandırdıkları ülkeye gece yolculukları yaptıklarına inanırlar. Bu büyücülere Kuriszæutæ (ya da Burkuźæutæ) adı verilir. Bu yolculuklar için çevrelerindeki en iyi atları ödünç alır veya uyumakta olan genç erkek ya da kızların sırtına binerler. At gibi üzerlerine binilen bu insanlar ertesi sabah hasta kalkarlar.

Digorların yurdu *Burku*'da, değişik nesnelerin bulunduğu bir ardiye vardır. Bu nesneler ne kadar kıymetli ve ne kadar parlak görünürse, o kadar fazla uğursuz güçlerle yüklüdürler. Deneyimsiz Burkuźæu bu parıldayan nesnelerden herhangi birini kapar ve böylece her türlü hastalığı, özellikle de öksürüğü kendi evine taşır. Oysa akıllı olanlar, kendilerine bereketli bir mahsul ve sürülerine doğurganlık kazandıracak bir ganimet edinirler.

İronların yurdu Kuris, ölülere ait bir çayırdır. Burada, yeryüzünde mevcut değişik meyvelerin, ayrıca mutluluk ve felaketlerin tohumları çimlenir. Geceleri ortaya çıkan Kurisźæutæ'lerin bu kötü emellerinden kendilerini ve hayvanlarını koruyabilmek için, her aile yılbaşından bir akşam önce →*Uacilla*'nın tapınağına sığınır ve hayvanlarını da beraberinde götürür. Daha sonra ailenin reisi herkes adına şu duayı okur: "Kim ki, senin lışmına rağmen bir erkek çocuğu, bir kız çocuğu

ya da bir kediyi çalıp, ata biner gibi üstüne binip sürmeye cesaret ederse, onu mahvedesin." Ardından bir koç kurban edilir.

Kuris çayırına varır varmaz, deneyimli büyücülerin cinleri yabani tohumları avuç avuç toplayıp, hemen evlerine geri dönerler. Acemi olanlar ise çiçeklerin ve meyvelerin kokusunu içlerine çekip, bunları koparmaya koyulurlar: Burada içinde öksürüğün gizlendiği kırmızı bir gül, biraz ileride içinde grip mikrobunu barındıran beyaz bir gül ve öte tarafta ateşe yol açan büyükçe kırmızı bir elma koparırlar. Bu arada ise ölüler Kurisźæutæ'leri kovmaya çabalar ve onları ok yağmuruna tutarlar. Bütün bunlar olurken büyücülerin cinleri çoğu kez yaralanır ve bunun sonucunda vücutlarında siyah lekeler oluşur. Bu yaraların hiçbir tıbbi tedavisi yoktur. Ara sıra kendiliğinden kapanıp iyileşirler, fakat bazen de yaralı sabahın geç vaktinde inleyerek uyanır, bitkin düşer ve sonunda ölür.

B. Gatiev, SSKG, IX (1876) 3, s. 26/27; Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 270-272.

K'viria. Doğu Gürcistan'daki dağ topluluklarının en büyük tanrısı →*Morige*'nin yardımcısı ve vekili. K'viria, pagan panteonundaki en güçlü ikinci tanrıdır; aynı zamanda diğer tanrılara ve insanlara hükmeder. O, eril zürriyetin koruyucusu ve hukuk düzeninin tanrısıdır. Ailenin ilk erkek çocuğunu ihtimamla korur. Adı ise Hıristiyan kökenlidir (Aziz Cyriacus).

G. Charachidzé, Le système religieux de la Géorgie païenne. Paris (1968), 4. Bölüm, 1-3. Kısımlar.

Lamaria. Svanlarda evdeki ocağın tanrıçası (Batı Gürcistan). Lamaria adı Hıristiyan kökenlidir (Azize Meryem). Kendisi ayrıca kadınlar ile küçük ve büyükbaş hayvanların koruyucusudur. Kadınlar ona içlerinden dua ederler. Dua ederken (erkeklerin yaptığı gibi göğe doğru değil) yerkürenin merkezine doğru yönelirler. "Tüm Tanrılara" diye yakarırken, Tanrıça Lamaria sıranın hep en sonunda yer alır.

G. Charachidzé, Le système religieux de la Géorgie païenne. Paris (1968), 4. Bölüm, 1. Kısım.

Luna. Strabon'un belgelediği gibi (XI, 503) ay, Kafkasya'da Albania'da yaşayanların en büyük tanrıçasıydı. Tapınağı İberya yakınlarındaydı. Luna'nın rahibi geniş bir bölgeye hükmetmekte ve emrinde sayısız köleler bulunmaktaydı. Bu rahip, kraldan sonra gelen en saygın şahsiyet idi. Kölelerin çoğu, kendilerine vahiy inmiş ve peygamberlere özgü niteliklere sahip kimselerden oluşuyordu. Strabon şöyle anlatmaktadır: "Kutsanmış kölelerden kim ki tümüyle kendinden geçmiş bir biçimde yalnız başına ormanlarda dolaşırsa, rahip onu yakalar, kutsanmış bir zincirle bağlar ve bir yıl boyunca onu nefis yemeklerle besler. Tutuklu daha sonra kurban edilmek üzere tanrının huzuruna çıkarılır, üstü mür ile kaplanarak diğer kurbanlarla birlikte sunulur. Kurban etme töreni şu biçimde gerçekleşir: İnsan kurban etmekte kullanılan bir mızrakla silahlanmış bir adam, kalabalığın arasından çıkar ve elindeki

mızrağı usta bir biçimde yandan, kurbanın tam kalbine isabet ettirir. Vücudun yere düşüş biçimi onlar için bir alamet sayıldığından, bunu hazır bulunanlara bildirirler. Daha sonra kurbanın vücudu önceden belirlenmiş bir yere taşınır ve bir çeşit ritüel temizlik yapmak üzere herkes üstüne basar."

I. Javaxišvili, Doğu Gürcistan'ın Kalchetien Bölgesi'nde bulunan Ac'quri'nin yakınlarındaki Telavi'de hala mevcut olan "Beyaz Georg" adındaki Yeni Çağ kültünü örnek göstermiştir. "Tetri Giorgi"nin bu tapınağı tüm Transkafkasya'da tanınmaktadır. Bu bölgede, ister kilisenin yanı başındaki evlerde, isterse komşu köylerde olsun, "Beyaz Georg'un köleleri" yaşamaktadır. Bunlar belirli bir süre için, bazen de birkaç yıllığına bu Azizin hizmetine giren erkek ve kadınlardan oluşmaktadır. Beyaz giysilere bürünür, kehanette bulunur ve hacıların verdikleri sadakalarla yaşamlarını sürdürürler. Kilisenin yakınında ağır zincirler bulunur. "Köleler" bunları boyunlarına takar ve kilisenin etrafında yürüyerek ya da dizlerinin üstünde üç tur atarlar. 14 Ağustos günü yapılan büyük şenlikte, güneş döngüsünün ters yönünde gerçekleştirilen bir dinsel alayın ardından bir "köle" kilisenin ana kapısı önüne boylu boyunca yatar ve bütün rahipler ve hacılar onun üstüne basarlar. Bunu yaparken de tüm ağırlıklarını o bastıkları tek bacaklarına verirler. Yerde yatan "köle" ise bağırmamak için büyük çaba sarfeder. Bunun ardından Azizin adına sığırlar, tekeler, horozlar ve tavuklar kurban edilir.

Sonradan ben, bu ay-geleneğinin tüm Transkafkasya'da geçerli olduğunu kanıtladım ve Ay Tanrıçasının Güney Kafkasya'daki adının (Eski Gürcüce *ttwe*, Mingrelya dili ve Lazca *tuta*, Svan dili *došd-*, hepsi **tətwe*'den türemiştir), Yunan söylen kahramanı Tityos'un adıyla benzerlik gösterdiğine dikkat çektim. Cehennemde cezasını çeken bu Yunan söylen kahramanının karaciğeri (*Odysseia*'daki biçimiyle) iki akbaba veya (*Aeneis*'deki biçimiyle) bir akbaba ya da (Hyginus'a göre) bir yılan tarafından yenmektedir. Ancak Hyginus'a göre, ayla birlikte büyüyerek kahramanın karaciğeri tekrar eski halini almaktadır (cum luna recrescit).

I. Javaxišvili, Kartveli eris ist'oria, I (1928) s. 46-48; G. Dumézil, Tityos, Revue de l'Hist. des Religions, CXI (1935) s. 66-89.

Maria. Hazreti Meryem'in, Osetler ve Çerkezler tarafından pagan geleneklerine uyarlanmasıdır. Osetler, *Madi-Mayræm* "Meryem Ana" diye adlandırdıkları Hazreti Meryem'i kadınların koruyucusu olarak görürler. Onu bir fetişe dönüştürmüşlerdir. Büyük bir taş bloğu biçiminde onu her köyün meydanına dikerler. Bu taş bloğu yine onun adıyla anılır. Müstakbel eş, başkalarının da refakatinde bu taş bloğun önüne götürülür ve köyün gençleri bu taşa çakıl taşları atarak, hatta tüfekle kurşun sıkarak, *Madi-Mayræm*'e dua ederler. Ona sıktıkları kurşunların sayısı kadar bu genç kadına erkek evlat bahşetmesi, ancak bir kız, mavi gözlü tek bir kız vermesi için yakarırlar. Sağdıç da aynı duaları tekrar eder.

Madi-Mayræm, kadınlarca yapılan şenliklerde önemli bir rol oynamaktadır. Bu şenliklerden biri sonbaharın sonlarına doğru yapılır ve buna "Genç Kızların Meryem Ana Toplantısı" adı verilir. Genç kızlar, gece kendi aralarından birinin evinde toplanır ve herkesin beraberinde getirdiği undan lokma dökerler. Daha sonra aralarından en yaşlısı, herkese iyi birer koca vermesi için *Madi-Mayræm*'e, kendilerini geveze insanların dedikodularına karşı koruması için →*Binati xïcau*'a ve kendilerini çiçek hastalığından koruması için de →*Alardi*'ye dua eder. Bunun ardından da, (yapacakları evlilikle ilgili olarak) fala bakarlar. Çerkezler, 1864 yılındaki büyük göçten önce Merem onuruna yılda iki şenlik tertip ederlerdi. Bunlardan ilki sonbaharda, diğeri ise kış gündönümü sıralarında yapılırdı. Trubetzkoy'a verilen bir bilgiye göre, kışın yapılan şenlik sırasında →*Sawsəreś* ritüelleri kutlanırdı.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 252, 280; N. Trubetzkoy, Caucasica, XI (1934) s. 7/8.

Mesep'i. Mingrelyalılarda her iki cinsiyetin koruyucu ruhu, ayrıca yerdeki ve gökteki tüm hayvanların efendisidirler. 28 Ekim - 3 Kasım tarihleri arasında (*mesep'oba*) dünyayı dolaşarak, kendilerine tabi olanların durumunu kontrol ederler. Bu ruhlara bazen ekim sonuna doğru rastlamak olasıdır. Yanlarında bir köpekle, ellerindeki çoban değneğine yaslanarak bir yaban domuzu sürüsünü güderler. Onların izni olmaksızın avcılar avlanamazlar. Ancak ormanda yaşayan hayvanların kendi koruyucuları vardır. Bu koruyucu *Geleništši Ort'a*'dır.

I. T. Kobalia, SKG, XXXII (1903) s. 109, 113.

Mezətḫa. Çerkezlerde Orman (*mez*) ve Av Tanrısı (tḫa).

Mikalgabîrtae. Osetlerde koruyucu bir ruhtur. Müşterek iki büyük tapınaktan biri onun adını taşımaktadır. Bu ruhun adına düzenlenen şenlik, 6 Aralık günü her evde bir koç kurban edilerek kutlanır. Bu kutlama, →*Rekom* Şenliği ile aynı güne rastlar. Bu ruhun adı *tæ* çoğul ekiyle bitmekte ve muhtemelen "Mikail-Cebrail" ikilisini yansıtmaktadır. Ancak aktarıcılar, bu ruhun keramet sahibi Nikola ile aynı kişi olduğunu düşünmektedirler.

B. Gatiev, SSKG, IX (1876) 3, s. 50/51.

Mirsa. Gürcülerde ve Mingrelyalılarda, kimi halk ritüelleri bağlamında ateş ve ışığın koruyucu ruhudur (Mingrelyalılar ona *Bors* da derler). Bu sebepten dolayı, bu ruhun İranlılardaki *Miθra*'dan türetildiği öne sürülmüştür. Mirsa adı Svanlarda *Meysari*, Guriyalılarda ise *Moysari* biçimine dönüşmüştür. Mirsa Şenliği, oruç dönemi öncesi bir perşembe günü kutlanır. Bir domuz kesilir, yumurta haşlanır ve ufak ekmekler pişirilir. Aile üyeleri bunları gözlerine değdirir ve kendilerini göz hastalıklarına karşı koruması için Mirsa'ya yalvarırlar. Svanetiya'da, Meisarbi-Şenliği adı verilen bu şenlikler, →*Lamaria* ve →*Barbale*'lerin kültüyle ilintilidir.

I. T. Kobalia, SMK, XXXII (1903) 3, s. 97-99; S.

Mak'alatia, Der Kult des Gottes Mithra in Georgien (Gürcü dilinde) [Gürcistan'daki Mithra Kültü], Sakartvelos Muzeumis Moambe, III (1926) s. 182/183; M. Tseretheli, The Asianic Elements in National Georgian Paganism [Ulusal Gürcü Paganlığında Asya Ögeleri], Georgica, Ekim 1935, s. 42; V. Bardaveliże, Kartv. uźvelesi sarc'munoebis ist'oriidan, Tiflis (1941) s. 28-32.

Morige. Hıristiyanlığa geçmelerinden önce Doğu-Gürcistan'daki dağ topluluklarının en büyük tanrısı. Morige adı, "düzenleyen" anlamına gelmektedir (*rig* "düzen" sözcüğünden türemiştir). O, evreni yaratmış ve gök ile yerde olup biten her şeyden sorumludur. Morige, kudretini kendi vekili olan "karanın hakimi" →*K'viria*'ya aktarmaktadır.

G. Charachidzé, Le système religieux de la Géorgie païenne. Paris (1968), 4. Bölüm, 1. Kısım.

Myatceli. İnguşlarda üç kardeş ruhtan biridir. Bu ruhların onuruna yılın en büyük üç şenliği tertip edilir. Diğer ikisi ise →*Tamaž-erda* ve →*Amgama-erda*'dır. Myatceli, Myata Dağında (Rus. *Stolovaja Gora*) yaşamaktadır. Haziran sonu ya da temmuz başında, insanlar beraberlerinde pasta, yağ, şarap ve kurbanlık hayvanlarla gruplar halinde bu dağa gelirler. Hacı kafilesinin tırmandığı bu dağın yamacında, *Bain Sali* Köyünde küçük bir kilise bulunmaktadır. Myatceli, orada ufak ziller ve beyaz kumaş şeritleri ile donatılmış uzun bir değnekle temsil edilmektedir. Şenlik günü, "rahiplik" görevini üstlenen bir adam bu idolü kiliseden çı-

karıp, dağın zirvesine kadar omuzlarında taşır ve kalabalık da onu takip eder. Eğer ufak zillerden birini kaybeder de, onu kafileden biri bulacak olursa, cemaate üç koç kurban etmek zorunda kalır. Bu ufak zillerin hepsini kaybettiğinde ise, üç yaşında bir öküz kurban etmesi gerekirdi. İdolü, önce dağın zirvesine yakın bir mağaranın içine koyar. Orada, gece boyunca dans edilir. Ertesi gün sabahın erken saatlerinde, "rahip" idolü tekrar omuzuna alarak, bu kez onu dağın ta zirvesine kadar taşır. Orada üç küçük kilise bulunur ve bu kiliselerin ortada bulunanı Myatceli'ye ithaf edilmiştir. "Rahip", beraberlerinde getirdikleri koçları, tüm gün boyunca orada hazır bulunanların adına kurban eder. Böylece, bir hayvan kurban etmiş olan her aile, yıl boyunca felaketlerden korunmuş olur. Kurban-töreninin sona ermesiyle birlikte, idol hemen tekrar *Bain Sali*'de bulunan o küçük kilisedeki esas yerine konur. - Dubrovin, Myatceli adının Aziz Matthe-us'den türediğini düşünmektedir.

Č. Axriev, SSMG, V (1871) 3, 2, s. 7-11; N. Dubrovin, Ist. vojny i vladyč. Russ. na Kavkaze, I (1871) s. 386.

Nartlar. Efsanevi kahramanların geldiği bir soydur. Nartlar, pek çok Oset söylencesine konu olmuşlardır. Ödünçleme yoluyla da Çerkez, Çeçen, İnguş ve Kuzey Kafkasya'daki Tatar söylencelerine geçmişlerdir. Büyük bir olasılıkla, Hint-İranca'da "erkek" anlamına gelen **nar-* ile (bkz. Osetçe'de *næl* "eril", **nar-ya*'dan türetilmiş) ilişkili olan Nart adı (Osetçe'de *Nart*, çoğulu olmayan bir topluluk adı olup, sıfat biçimi

nærton'dur) Osetçe'nin ses uyumu yasalarına bakılırsa, son ekinden ötürü açıklama güçlükleri doğurmaktadır. Nart adıyla ilgili en iyi açıklamayı, (**nar-θra*'dan yola çıkan) Profesör H. W Bailey yapmıştır; IRAS, Ekim 1953, s. 103-116.

Nartlar çok eski çağlarda, ta →Devlerin zamanında yaşamışlardır. Onları, devlerin güçlü düşmanları olarak biliriz. Uzun süren ihtişamlı bir varoluşun ardından, tanrıların gazabına uğrayarak yokolup giderler.

Sözlü aktarımın en iyi korunduğu Osetlerde, Nartlar ailelere ayrılmaktaydı. Bu ailelerin önde gelen üçünü, farklı birer özellik belirliyordu. Bu özelliklerin bütünü ise, üç koldan oluşan eski Hint-Avrupa yapısını oluşturmaktaydı. Toplumu rahipler-büyücüler, savaşçılar ve tarımla uğraşan hayvan yetiştiricileri diye ayıran bu yapı, Hindistan ve Asya-İranı'nda da geçerliydi. *Alægatæ* ailesi (*Alæg* <**Árya-ka-?*), gücünü "zekasından" alıyordu; *Æxsærtægkatæ* ailesi (*æxsart(i)* < Hint-İranca **kšatra-*, Hindistan'daki ikinci sosyal sınıf ilkesi; bu sınıfın adı *ksatriya*'dır), gözüpekliği ve kuvvetiyle tanınırdı; *Boratæ* ailesi ise (etimolojisi bilinmemektedir), hayvan sürülerinden yana zengindi. Çok sayıda söylence, olay örgüleriyle bu toplumsal bölümlemeyi genel olarak doğrulamaktadır. Bu söylencelerde *Alægatæ*'ler hep, büyülü ve özel bir anlamı olan bir kupanın sahibi olarak karşımıza çıkarlar. Adına *Uac(i)-amongæ* ya da *Narti-amongæ* ("Nartların Kahini") denen bu kupa, bir içki alemi sırasında orada bulunan kahramanlardan en gözüpek olanının dudak-

larına kendiliğinden yapışırdı. Kimi söylencelerde ise, bu kupanın içindeki içki hiçbir zaman tükenmemekteydi. Her biri birer büyük süvari olan asıl kahramanlar, (değişime uğramış çeşitlemeler hariç olmak üzere) muhtemelen *Æxsærtægkatæ* ailesine mensuptular. *Boratæ* ailesiyle ilgili olarak belirtilecek husus, bu ailedeki en önemli kişinin *Buræ-færnig* (*færn*, "zenginlik", sesbilgisi açısından Avest. *X"arnah*'a tekabül etmektedir, bkz. *Φαρνα-*, *-φερνης* vs.) olduğudur. Bu, kibarlıktan yoksun zengin bir herif olup, gözüpek kahramanlara karşı düzenlenen alçakça saldırıları teşvik eden bir kimsedir.

Æxsærtægkatæ ailesinin ileri gelenleri arasında ilk başta, bir kadın olan *Sætænæ*'yi saymak gerekir. Bu kadın olağanüstü güzel, zeki ve muhtemelen de becerikli olsa gerek. *Sætænæ*, kahramanları içine düştükleri zor durumdan kurtarır ve örnek alınan bir Kafkas kadınıdır. Ayrıca, onunla aynı kuşaktan olan iki erkek kardeşini, *Urizmæg* (*Wærizmæg*, bkz. Avest. *vāraza-* "erkek domuz"?) ve *Xæmic*'i de saymalıyız. Her ikisi bir kahramanın soyundan gelmekte olup, aile de aynı kahramanın adıyla anılmaktadır. İki erkek kardeş, bu kahramanın bir deniz kızı ile olan birlikteliğinden doğmuştur. Trajik bir hata sonucu ikiz kardeşini öldürmesi üzerine, bu kahraman intihar eder. *Sætænæ* aynı anneden doğmuştur; aradaki fark, babası →*Uastirji*'nin oynadığı karanlık rolden ileri gelir. *Urizmæg*'in, kız kardeşi *Sætænæ*'nin aynı zamanda kocası olduğunu belirten sözlü geleneklerde, belki de

hukuki bir kurum olarak ensest ilişkinin eski bir uygulaması böylece muhafaza edilmiştir. Tam anlamıyla bir erkek ve kahraman olan *Urizmæg*, genelde ihtiyar bir adam olarak nitelendirilmektedir. Nart gençlerinin saldırı ve baskınlarına maruz kalan bu ihtiyar, bu zor durumlardan ancak karısının kıvrak zekasıyla kurtulabilmektedir. *Xæmic* yalnız bir macera yaşar: Bir deniz kızıyla evlenerek, mucizevi bir kadına sahip olur. Bu kadın çok küçüktür ve *Xæmic* onu cebinde taşır. Ancak bu deniz kızı, (asla başkalarına gösterilmeme ve kaba söz işitmeme gibi) daha önceden şart koştuğu hususları kocası artık yerine getirmeyince, bir daha geri dönmemek üzere onu terk eder. Ancak ayrılmadan hemen önce kocasının sırtına tükürerek, önceden kendi rahminde oluşmuş olan çıban biçimindeki cenini onun omuzları arasına yerleştiriverir. Akıllı *Sætænæ*, doğumun olacağı günü hesaplar ve hamilelik süresinin sonunda *Xæmic*'i yedi katlı bir kuleye çıkartır ve kulenin dibine içi su dolu yedi kova koydurtur. Daha sonra çıbanı keserek açar ve akkor metalden küçük bir erkek çocuğu dışarı çıkar. Bu yedi kovanın birinden diğerine sıçramasına rağmen, harareti sönmez. Yeni doğan çocuk, Nart kahramanlarının en korkuncu olan *Batraz*'dır. Başından savaşlarla dolu bir sürü macera geçer. Fakat *Batraz*, Nartların da adının karıştığı birtakım entrikalar sonucu babasının öldürülmesi üzerine, acımasızca ve sabırla kendi arkadaşlarının peşine düşer ve sonunda onlara korkunç bir ceza vermek için, büyükçe bir tepelik oluşuncaya kadar onlara odun istifletir ve sonra üstüne çıkarak

onları öldüresiye döver. Sonunda onlara kendisini nasıl öldürebileceklerini açıklayarak, bu korkunç olaya bir son verir: Büyük çabalar sonunda onlaar *Batraz*'ın dev kılıcını Karadeniz'e fırlatmayı başarırlar ve o an *Batraz* ölür. Sık sık kılıcı dalgaların arasından parıldamaktadır: İşte bu şimşektir.

Diğer bir önemli kahraman da *Soslan*'dır. Çerkezce'de *Sosriko* olarak da geçer. O, güzel *Sætænæ*'ye bakarak tahrik olan bir çobanın, önüne menisini döktüğü bir taşa dönüşmüştür. Soslan, dizleri dışında hiçbir yerinden yaralanmaz. Başından kahramanlıklarla dolu her türden olay ve aşk macerası geçer, ta ki ona aşkını sunan Güneş Tanrısının kızına hakaret ettiği güne kadar. O günden sonra takip edilir ve Bælsæg'in tekeri yardımıyla sakat bırakılır (→Teker). Batraz'ı (*Nart Söylenceleri*, s. 179-199) niçin şimşekler fırlatan bir Savaş Tanrısı ve Soslan-Sosriko'yu da niçin eski bir Güneş Tanrısı gibi gördüğümün nedenlerini açıklamıştım. Bundan başka, Vs. Miller'in bir araştırmasını tartışırken, bu söylencelerde Osetlerin ataları olan Herodotos tarihinin 4. kitabında betimlenen İskitlerin dinini ve kültürünü çağrıştıran çok sayıda küçük motif tespit ettim.

Bir başka kahraman da *Sirdon*'dur ("vahşi hayvan" anlamına gelen *sird* sözcüğünden türemiştir). Ancak bu kahraman çok farklıdır. O, *Æxsærtægkatæ* ailesinden gelen bir piçtir sadece. Üstün bir zekaya sahip olan *Sirdon*, ailenin hem vazgeçilmez yardımcısı, hem de amansız bir düşmanıdır. Nihayet bu çelişkili durum bir

son, üstelik de kötü bir biçimde son bulur. Soslan'ın öldürülmesinde Sirdon'un fazlasıyla belirgin bir rol oynamasından ötürü, Nartlar onu öldürür. Ancak onları yerden yere çalmak için, Sirdon'un ölüsü bile geri gelir. Loki üzerine yazdığım bir kitabımda (1948) bu Germen Tanrısı (onun Aslarla olan ilişkisi ve Baldur'un öldürülmesinde oynadığı rol) ile Nart kahramanlık söylencelerinde geçen Sirdon arasındaki yakın koşutlukları ortaya koydum. Diğer önemli Nart adları ise şunlardır: *Asamaz* (ya da *Acamaz*, Çerkezce *Aśmez*, Tatarca *Ecemey*), *Asa*'nın oğlu; *šaua* (Çerkezce *Śeuay*, Tatarca *šauay*), *Čanžas*'ın bir oğlu; *Araxcau*, (ya da *Beżenæg*, Çerkezce *Pš'ə Badənəq°o*) *Dedenæg*'in oğlu.

Çerkezlerde, Oset Nart Söylencelerine ait pek çok parça kaybolmuştur. Fakat Sætænæ (*Seteney g°aš'e* "Prenses Seteney"; adı zamanla gül yerine kullanılır olmuştur), Batraź (Peterez) ve Soslan (*Sawsərəq°o*, sözcük anlamı "*Sawsər*'in oğlu, *-q°o*") ile ilgili her şey muhafaza edilmiş, daha da geliştirilmiş ve ayrıca çok sayıda yeni kahraman eklenmiştir. Aynı durum Abhazlarda da görülmektedir. - Çeçen-İnguşlar özellikle *Pataraz*'ı tanırlar. Bu, *Hamč* ve *Soska-Solsa*'nın oğludur (yani "Sosæg'in oğlu (Soslan)"). Sirdon'a ise, *Batoko-šertuko* adıyla bu dünya ile öbür dünya arasında bir aracı rolü verilmiştir. Bundan başka kahramanları iki sınıfa ayırırlar: (Oset *Æxsærtægkatæ* ailesinin soyundan gelen) korkunç ve savaşçı Oxustoylar ile, barışsever ve dindar Nartlar (N'ärt). *Nart* sözcüğü Ubıh-

lar, Abhazlar ve Dağıstan'daki bazı kavimlerden (özellikle de Avarlar'dan) ödünçleme yoluyla geçmiş, ancak bu sözcükle tehlikeli ve ahmak →"Devler" anlatılmak istenmiştir.

Nartlar üzerine yazılmış söylencelerin toplanmasına, Kafkasya'nın barışa kavuşmasından sonra başlanmıştır (Schiefner, 1868; Pfaff 1871). Bu söylencelere ilişkin pek çok çeşitleme, SSKG ve SMK ciltleri ile Vs. Miller'in Osetinskie Etjudy'lerinde (1881) mevcuttur. 1917 yılındaki devrimden sonra birçok derleme yayınlanmıştır, ben de bunları *Nart Söylenceleri* (1930, bibliyografya ilaveli) adlı çalışmamda inceledim. Son savaşın arifesinde ve hatta savaş sırasında Sovyet -Rus ve Kafkas- bilginler önemli ve verimli incelemeler yapmışlardır. Bu incelemelerin sonuçları, Osetya ile ilgili olanlar 1946 yılında Osetçe ve 1948 yılında Rusça olarak (Osentinske Nartskie Skazanija, Dzaujikau; bunun büyük bir bölümünün Fransızca çevirisi "Livre des Héros, Légendes sur les Nartes" adlı çalışmamda yer almaktadır, Paris 1965); Güney Osetya ile ilgili olanlar Rusça olarak (Narty, Epos Oset. Naroda, Moskova 1957); Doğu Çerkezistan ve Karaçay ile ilgili olanlar Rusça olarak (Narty, Kabardinskij Epos, Moskova 1951); Batı Çerkezistan ile ilgili olanlar A. M. Gadagatl'in "Nartların Kahramanlık Söylencesi" (Krasnodar 1967) adlı çalışmasında; Abhazlarla ilgili olanlar "Priključenija Narta Sosrykvy i ego 99 brat'ev" (Moskova 1962, Rusça ve Abhazca) adlı çalışmada; Çeçen-İnguşlar ile ilgili olanlar "Närt-Erstxo Anlatıları" (1964,

Çeçence) adlı çalışmada yayınlanmıştır. Benim 1920 yılında yayınlanan kitabımın yanı sıra, V. I. Abaev'in "Nartskij epos" (Dzaujikau, 1945) adlı çalışmasında yer alan tüm Nart kahramanlık söylencelerinin incelendiği, "Nartoloji" konulu iki kolokyum düzenlenmiştir. Bunlardan ilki 1956 yılında Ordshonikidse'de ("Nartskij epos" adı altında 1957 yılında tutanaklar yayınlanmış) ve diğeri 1963 yılında Sukhumi'de yapılmıştır; bkz. ayrıca "Mythe et Epopée I" adlı kitabım, 1968 (3. Kısım, s. 441-575).

Nerč'i. Mingrelyalılarda, üstünde ev bulunan toprak parçasının koruyucu ruhudur. Ona, oruç başlamadan yirmi beş gün önce evin doğu köşesinde, içi fasulyeyle dolu büyükçe bir ekmek sunulur. Ancak ev temel direkleri üzerine inşa edilmiş ve bir ahşap döşemeye sahipse, bu durumda ona bir şey sunulmaz.

I. T. Kobalia: SMK, XXXII (1903) 3, s. 97.

Očo-Koči. Mingrelyalılardaki bu "kurt adam", →Tkaši Mapa'nın kocasıdır. Göğsü kıl yerine, sivri uçlu kemikli urlarla kaplıdır. Yoldan geçenlerin üstüne atılıp, onları güçlü kollarıyla göğsündeki bu sivri kemiklere bastırarak öldürmektedir. Bu nedenle yaya, onu fark eder etmez ateş etmelidir, o da sadece bir kez. Bunun üzerine Očo-Koči yayaya yaklaşarak, bir ikinci kez, bir üçüncü kez daha ateş etmesini emreder. Ancak yaya, onun bu isteğini yerine getirmemelidir, aksi takdirde Očo-Koči eski gücüne tekrar kavuşur ve karşısındakinin üzerine atılır.

I. T. Kobalia: SMG, XXXII (1903) 3, s. 151-152.

Orxustoy. →Nartlar.

P'irkuši. Gürcistan'daki pagan dağ topluluklarında rastlanılan demirci ruhudur. O, Yıldırım Tanrısı →*K'op'ala* için silah imal eder. P'irkuši, aslında bir insandır. Ne var ki, olağanüstü güzelliğe sahip bir demircidir. Yakışıklılığına kapılan 22 kadın ona aşık olur ve kur yaparak onu rahatsız ederler. P'irkuši'nin ricası üzerine tanrıların en büyüğü olan →*Morige*, ona "itici bir görünüş" (Gürcüce *P'irkuši*) verir. Öldükten sonra da, onu *Morige* bir tanrı yapar.

G. Charachidzé, Le système religieux de la Géorgie païenne, Paris (1968) 5. Bölüm, 1. Kısım.

Prometheus. Kafkasya'nın güneyinde ve kuzeyinde yaşayan halklar, içinde devler, kahramanlar ve büyücülerin yer aldığı sözlü gelenekleri bilmektedir. Sözlü geleneklerde geçen bu canlılar, dağda ulaşılması çok güç bir yerde zincire vurulmuş olarak bulunurlar. Bunları, imtiyaz sahibi çok az kimse görmüştür. Bu gelenekler, A. Olrik'in "*Ragnarök*" adlı çalışmasında toplanmış ve düzenlenmiştir. Kahraman →Amiran'ın öyküsü (*Amirani Darejaniani*), tüm Gürcü kavimlerinde birçok yönden değişime uğramış halk söylencelerinde mevcuttur. Bu söylenceler, 12. yüzyıl başlarında Mose Xoneli tarafından kaleme alınmış olan, düz yazı kahramanlık şiiri Amirani Darejaniani'nin (çok sayıda modern çeşitlemeleriyle birlikte Z. Čičinaże tara-

fından 1897 yılında yayınlanmıştır) yazınsal malzemesini oluşturur. Svan çeşitlemesine bir örnek: Darjelan büyük bir avcıdır. Günün birinde avlanırken Av Tanrıçası *Dal*'e rastlar, sevgilisi oluverir ve onunla birlikte üç gece geçirir. Fakat avcının kıskanç karısı onları uykuda basar ve Dal'in saçından bir tutam keser. Uyanmasıyla beraber derin bir ümitsizliğe kapılan Dal, Darjelan'dan karnını kesip açmasını ve içinde oluşmuş olan bebeği alıp, "Iamam Pınarı"nda yabana atmasını ister. Oradan geçmekte olan bir melek, bebeğe Amiran adını koyar ve ona bir hançer hediye eder. Daha sonra Iaman onu yanına alır ve kendi iki oğluyla birlikte büyütür. Ancak Iaman'ın karısı, onun Dal'ın oğlu olduğunu bilir ve ona iyi davranır. Bir gün Amiran, Iaman'ın sadece tek bir gözünün olduğunu fark eder ve bunun üzerine kendisine bu felaketin nedenini açıklaması için Iaman'ın karısını sıkıştırır: İki oğlunun doğumu sırasında Cin Tanrısı olan bir Div babayı seçim yapmaya zorlar: "Ya iki oğlundan birisi ya da gözlerinden birisi!" Amiran'ın ilk işi, kendisine eşlik eden Iaman'ın iki oğluyla birlikte bu Div'i bulup, elinden gözü geri almak olur. Birkaç maceradan sonra bunu başarır, ne var ki bu arada şerefini lekeler.

Div'in kızkardeşine, eğer kardeşini öldürmede kendisine yardım edecek olursa, onun canını bağışlayacağına dair söz verir, ancak daha sonra sözünde durmaz ve onu da öldürür. Amiran, maceralarla dolu bu yaşamını sürmeye devam eder ve bu arada hep yalan yere yemin eder. Tanrı sonunda, onu köpeği Kurša ile bir-

likte dağda demirden bir direğe zincirler. Amiran ve köpeği yıl boyunca bu direğe asılıp, onu çekiştirirler. Fakat her yıl, direk tam da yerinden oynamaya başladığı sırada, küçük bir kuş gelip direğin üstüne konar. Zavallı Amiran'ın kuşa vuruyorum diye direğe vurmasıyla da, direk tekrar derine gömülerek, bir yıllığına yeniden sağlamlaşmış olur. Daha başka aktarımlarda, bu son parçada farklı biçimlerde yer almaktadır: Amiran'ın köpeği tüm yıl boyunca zinciri yalar durur ve bunun sonucunda zincir incelir. Fakat her Pak Yortusundan önceki perşembe günü, demirciler çekiçle örslerine vururlar ve böylece zincir eski kalınlığına ve sağlamlığına tekrar kavuşmuş olur. İmeret öykülerinde, zincire bağlı bu kişinin Prenses *Rok'ap'i* (ya da büyücü *Rop'ap'i*lerin efendisi) olduğu ve öfkelenerek direği her yıl yeniden derinlere çaktığı belirtilmektedir. Abhazlarda ise bu kişi kahraman *Abrskil*'dir; zinciri yalayan da onun sadık atıdır. - Son olarak, çok sayıdaki Çerkez çeşitlemelerinden, 19. yüzyıl ortalarında Karbadien'de derlenmiş olan bir tanesini aktarmak istiyorum: Elbruz Dağının tepesinde, koni biçiminde muazzam büyüklükte bir taş bulunmaktadır. Burada, sakalı ayaklarına kadar uzanan yaşlı bir adam oturur. Bütün vücudu kıllarla kaplı, uzayan el ve ayak tırnakları bir kartal pençesine dönüşmüş ve gözleri akkor kömür gibi kıpkırmızıdır. Boğazı, vücudu, elleri ve ayaklarından kalın bir zincire bağlıdır. İman dolu kişiliğinden ötürü, vaktiyle büyük →*Tha*'nın çok yakınında yaşarmış. Fakat günün birinde, onu devirip yerine geçmek ister. Yenilgiye uğrar ve kendini, bugün içine

düştüğü o talihsiz konumda buluverir. Çok az kimse ona ulaşabilmiş ve ikinci kez de onu kimse görememiştir. Onu bir kez daha görme girişiminde bulunanlar ise yaşamını yitirmiştir. Bu ihtiyar adam genelde hareketsiz durmaktadır. Bu donukluğu üstünden attığında, bekçilerine şu soruyu sorar: "Dünyada hala kamışlar ve koyunlar üremekte midir?" Bekçilerin olumlu yanıt vermesi üzerine öfkelenir, çünkü o, dünyada kamışlar ve koyunlar ürediği sürece cezasının devam edeceğini bilmektedir. Ümitsizliğe kapılarak kayayı parçalamak ister. Hareketleri sonucu yer sarsılır, bağlı bulunduğu zincirler şimşek ve gök gürültüsü üretir, nefesi fırtınalar oluşturur ve gözyaşları, Elbruz Dağının eteğinde kaynayan ve köpürerek akan bir nehre dönüşür. Edebiyattan etkilendiği şüphesini uyandıran bazı ender aktarımlarda ise, Kafkaslı Prometheus'un yanında, onun kalbini gagalayan bir yırtıcı kuş bulunur. Hatta çok kısa bir süre önce yayınlanmış olan bir Karbad çeşitlemesinde (Narty, Kabardinskij Epos, Moskova 1951, s. 281-287), onun, insanlara ateşi getirdiği için zincire vurulmuş olduğu yazmaktaydı. Böylece Yunanlı Prometheus, bir öğretmen aracılığıyla bu folklore intikal etmiş olur.

A. Olrik, Ragnarök, 1914 Danca yayınlanmış; W Ranisch tarafından 1922 yılında Almanca'ya çevrilmiş "Ragnarök, Die Sagen vom Weltuntergang" [Ragnarök, Dünyanın Sonuna İlişkin Söylenceler], s. 133-290. Ayrıca Türkiye'de, Ubıh göçmenlere ait bir çeşitlemeyi kaydettim: J. As., CCXLIII, 1955, s. 30-33.

Psatḫe. Doğu-Çerkezlerinde, yaşamdan (*pse*= "insan ruhu, yaşam") sorumlu tanrıdır (*tḫa*).

Narty, Kaberdey Söylencesi (1951) s. 34-36.

Rekom. Osetlerde koruyucu bir ruhtur. Müşterek iki ana tapınaktan biri bu ruhun adıyla anılmaktadır. Onun adına düzenlenen şenlik, 6 Aralık günü her evde -bir koç kurban edilerek- kutlanır. Bu kutlama, →*Mikalgabirtæ* Şenliği ile aynı güne rastlar. Bu ruhun adının ne anlama geldiği artık bilinmemektedir.

B. Gatiev, SSKG, IX (1876) 3, s. 50-51.

Rini-Bar-Duag. Osetlerde salgın hastalıkları (*rin*) hakimiyeti (*bar*) altında bulunduran bir ruhtur (*dauæg*). Bir köyde salgın hastalık başgösterdiğinde, komşu köylerden birinde gençler danslı bir eğlence tertip eder ve şu duayı okurlar: "Ey Rini-Bar-Duag, hastalık ve sağlık senden gelir. Şu köyü gazabından koru, yaşlısı genci, bütün misafirleri koru!" Daha sonra gençler, bir tören alayı biçiminde salgın hastalığın yayıldığı köye giderler. Orada coşkuyla karşılanır ve kendilerine birkaç hayvan hediye edilir. Hediye verilen bu hayvanların en güzeli ise Rini-Bar-Duag'a kurban edilir.

B. Gatiev, SSKG, IX (1876) 3, s. 56; Vs. Miller, Oset. Et., II, s. 249.

Rok'ap'i, Rop'ap'i. →Prometheus.

Sætænæ. →Nartlar.

Safa. Osetlerde, evdeki ocak zincirinin koruyucu ruhudur (*ræxis*). İnsanlara bu zincir modelini veren odur ve gökyüzünde bunları imal etmeye devam etmektedir. Daha 19. yüzyılın ortalarında, çocuklarını uyuması için yatağa yatıran anne ve babalar onları Safa'ya emanet ederlerdi: Bir elleriyle ocağın zincirini tutar, diğer elleriyle de yavrularının başlarını okşarlardı. Ayrıca çocukların boyunlarına muska takarlardı. Bu muskaları takanlara, Safa'nın bolluk ve bereket ihsan edeceğine inanılırdı. Orucun üçüncü günü demirciye ufak demir parçacıkları götürülür, o da bunları akkor olana dek ateşte tutardı. Bu demir parçacıkları soğuduktan sonra, bir parça ipek, pamuk ve serçe pisliği ile birlikte küçücük bir kesenin içine konur ve çocuğun boynuna asılırdı. Eğer ocağın zincirine kirli ellerle dokunulmuşsa, bu durumda çocuğun bir cilt hastalığına yakalanma tehlikesi başgösterirdi. Safa'ya yeminler ederek yalvarılır ve bu yapılırken de ocağın zinciri tutulurdu. Düğünlerde sağdıç, baba evini terk etmeden önce geline ocağın etrafını üç kez dolaştırır ve onun zincire dokunarak veda etmesini sağlardı. Aynı işlem damadın evinde bir kez daha yinelenerek, sağdıç gelini Safa'ya emanet ederdi. Ayrıca kimi aktarıcılar, Safa'yı kılıcın tanrısı, daha doğrusu tüm silahların tanrısı olarak görmektedirler. Bkz. Abhazlardaki →*šosšu* ve Çerkezlerdeki →*Tlepś* (*λeps*)'e.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 248.

Samdzimari. Gürcistan'daki dağ topluluklarının Hris-

tiyan olmalarından önceki vahşi tanrıçalarından biridir. Bu tanrıça, onu →*Kaji* denilen cinlerin elinden kaçırıp, yeminle kızkardeşi olarak ilan etmiş olan *Xaxmat'li Aziz Georg* ile birlikte bir ikili oluşturur. Tanrıçanın, "Melusine" öyküsünü andıran bu tavrı, onun, vecd halindeki bir şamanın ruhunu terk eden tanrısıyla, bu şaman arasındaki bağlantıyı yeniden kurmak biçimindeki temel işlevinden kaynaklanır. Tanrıça ayrıca kadınları, inekleri ve süt ürünlerini korumaktadır. Muhtemelen tanrıçanın adı, "Gerdanlık Takan Kimse" anlamına gelen *sa-mdzivar-i* sözcüğünün bozulmuş halidir. Xevsur-dağ toplulukları, tanrıçayı bugün de "Gerdanlık Takan Bayan" olarak tasavvur ederler.

G. Charachidzé, Le système religieux de la Géorgie païenne, Paris (1968) 7. Bölüm, 4-7. Kısımlar.

Šaua. →Nartlar.

Sau Źuar. Osetlerde, küçük koruluklarin koruyucu ruhudur. Her köyü çevreleyen bu koruluklar eski ormanların da arta kalanıdırlar. Bu koruluklara *saukadtæ* "Kara Ağaçlık" denir. Zaten "Kara Ruh" adı da buradan gelmektedir. Bu ruhun görevi ise, korulukları yangınlara karşı korumak ve kaçak ağaç kesimini önlemektir.

B. Gatiev, SSKG, IX (1876) 3, s. 52.

Sawsəreś. Batı-Çerkezleri 1864 yılında yurtlarından göç etmeden önce, vaktiyle bu isimde ünlü bir gezgi-

nin yaşamış olduğundan söz ederlerdi. Anlattıklarına göre, rüzgarlar ve sular bu gezginin emrindeymiş. O harikalar yaratmakla kalmayıp, daha da önemlisi, denizin üstünde yürüyebiliyormuş. Ne var ki gezgin büyüklenmiş, Tanrı da bir bacağını keserek onu cezalandırmış. Bu nedenle Çerkezler, Sawsəreś'i anmak üzere her yıl güz gelince ormana gider ve ufak bir ağaç keserlerdi. Bütün dallarını kestikten sonra ağacı eve taşır ve ona hem bir tanrı hem de bir fetiş olarak tapınırlardı. Ağacın eve girmesiyle birlikte bir eğlence düzenlenirdi: Müzik aletlerinin sesi eşliğinde, sevinç çığlıkları atarak içki içilir ve ağacın etrafında dans edilirdi. Ağacın her yeri küçücük mumlarla bezenir, tepesine de ufak bir peynir asılırdı. Yılın geri kalan vaktinde bahçede ya da bir samanlıkta muhafaza edilirdi. Dubrovin, her evin dışında, köyün de müşterek bir Sawsəreś'i bulunduğunu belirtmektedir. Bu ruh, hayvan sürülerini korumakta, onların üremesini sağlamakta ve aileye sıhhat ve afiyet ihsan etmekteydi.

Trubetzkoy'un bilgi kaynaklarından biri, bu törenin sonbaharda değil, ikinci *Merem*-Şenliğinin (→Maria) yapıldığı kış gündönümüne rastladığını bildirmektedir: Buna göre, eskiden gövdesinin ortasına kadar alt dalları budanmış ufak bir ağaç, kurdele ve kumaş parçalarıyla süslendikten sonra eve taşınır ve bu arada bir methiye söylenirmiş. Bu methiyenin nakaratı şu şekildeymiş: "Ey Ulu Tanrı'nın annesi Yüce Merem! Bize acı ve keder verme, bize bolluk ihsan eyle, bizlere sağlık ve afiyet ver!"

Sawsəreş adı, "Yaşlı Sawsər" anlamına gelen Sawsərez sözcüğünün bozulmuş hali olsa gerek. Bu figürü, yine aynı biçimde bacağı kesilmiş olan (→Nartlar, Teker) Nart kahramanı Sawsərəq°o'dan ("Sawsər'in Oğlu") ayırmak pek mümkün gözükmemektedir.

J. Potocki, Voyage dans les steppes d'Astrakhan et du Caucase (1829) II, s. 309 (bkz. Taitbout de Marigny, 1817); N. Dubrovin, Ist. Vojny i vladycestva Russk. na Kavkaze, I (1871) s. 105-107; N. Trubetzkoy, Caucasica, XI (1934) s. 7; G. Dumézil, Loki (1948) s. 233-236.

Šəble. Çerkezlerde göksel bir ejder olup, şimşek ve gök gürültüsü üretmektedir. Onun adı aslında "yılan at" anlamına gelmektedir. Bir Ubıh öyküsünde geçen, yeryüzünde yaşayan ve bir mızrağı korumakla görevli olan bir ejder, yarı yarıya tercüme edilerek, yarı yarıya benzetilerek oluşturulan č´əg´əblə (c´ə = at) adını taşır. Bu sözcüğün Farsça kökenli olduğu yolundaki N. Trubetzkoy tarafından ileri sürülen iddia dayanaksızdır.

N. Dubrovin, Ist. Vojny i vladyc. Russk. na Kavkaze, I (1871) s. 102; G. Dumézil, Contes et légendes des Oubykhs (1957) s. 32, 39, no. 16; N. Trubetzkoy, Mém. Soc. Ling., XXII (1921) s. 248.

Sirdon → Nartlar.

Soslan ya da **Sosrîko, Sozrîko.** →Nartlar.

Šosšu. Abhazlarda, demirci ve çilingirlerin koruyucu

ilahıdır. Onun adına her yılın son günü bir şenlik düzenlenir. Buna özellikle bu mesleklerden olan zanaatkarlar katılır. O gün, demirci bir dana ya da koç kurban eder, karısı ise ev halkının sayısı kadar tavuk keser ve taze peynirli buğday kurabiyeleri pişirir. Kesilen bütün hayvanların yürek ve karaciğeri bir ceviz dalına geçirilir ve özel olarak hazırlanır. Yemekler hazır olunca, demirci alet edevatını örsün üstüne koyar, samimiyetinin bir göstergesi olarak şapkasını ve kemerini çıkarır, bir mum yakar ve herkes diz çökerken o, içi akkor kömürle dolu bir kabın üstüne pişirilen kurabiyelerden ve ceviz dalına geçirilip hazırlanan sakatattan ufak parçalar atar. Bunu yaparken de şunları söyler: "Ey Šosšu, sana yakarıyorum! Ne olur, bu küçük yiyecekler Ančibaże ve Šervašiżeleri (kalabalık iki aile) doyurmaya yettiği sürece ailemden kimse hastalanmasın!" Ayrıca tanrıya, yeni yılda imal edeceği araç ve gereçlerin kendisine zarar değil, yarar getirmesi için de yalvarır. Daha sonra demirci, kurbanların pişirilen etlerinden biraz tadar ve ailenin tüm bireyleri, bağ bozumu sırasında tanrıya adanmış olan ve o ana kadar hiçbir surette içilmeyen bir şaraptan ufak birer yudum alırlar. Ardından, bütün gece sürecek ve konu komşuyu demircinin evinde biraraya getirecek olan bir ziyafet başlar.

Örsün üstüne ve Šosšu'nun adına büyük yeminler edilir (şöyleki: "Başımı örsün üstüne yatırıp kessin, eğer..."). Yalan yere yemin eden bir kimse, çok geçmeden bir hastalığa yakalanır. Bu kişi ancak, Šosšu'ya

ve demirciye bolca kurban sunmak suretiyle bu hastalıktan kurtulabilir. Bkz. Osetlerde →*Safa* ve Çerkezlerde →*Tleps* (*λeps*).

Anonim, SSKG, V (1871) 3, 1, s. 12-15.

Tamaž-Erda. İnguşlarda üç kardeş ruhtan biridir. Bu ruhların onuruna yılın en büyük üç şenliği tertip edilir (→*Myatceli*, *Amgama-erda*). İnguşlar bu ruha "Büyük Aziz" adını da takmışlardır. Onlara göre bu ruh, keçi büyüklüğünde bir atın sırtında dolaşan çok küçük bir adamdır. Ancak bir şeye öfkelendiği zaman, boyu on beş kat uzar ve atı da bir evden daha büyük olur. Sık sık geziye çıkar, özellikle de Türkiye'de. Onun tapınağı, "Kızıl Dağlar" diye adlandırılan sıradağların tepesinde bir mağarada bulunur. Bir zamanlar, insan sesine sahip bir teke biçimine girerek, bu mağarayı bir çobana gösterir. Onuruna düzenlenen şenlik temmuz ayında, →*Amgama-erda* onuruna düzenlenen şenlikten bir gün sonra yapılır. Kalabalık, değişik duraklardan geçerek mağaraya varır. Başlarında ise, tekeyle konuşmuş olan çobanın ailesindeki en yaşlı kişi bulunur.

Č. Axriev, SSMG, V (1871) 3, 2, s. 11-14; N. Dubrovin, Ist. vojny i vladyč. Russ. na Kavkaze, I (1871) s. 385.

Teker. Osetlere ve Çerkezlere ait bir kahramanlık söylencesinde, büyülü bir tekerden söz edilmektedir. Bu tekerin asıl görevi, (dizleri dışında vücudunun hiçbir yerinden yaralanmayan) →*Nart kahramanı* →*Sozri-*

ko'nun dizlerini kesip koparmaktır. Bu, Çerkezlerde çelikten yapılmış büyükçe bir teker, *šan* (*Čan, J̌an, Žan*) *Šarəx* "Kesen Teker (?)" olarak geçmektedir. Sozriko'nun düşmanları oyun oynarcasına bu tekeri Elbruz'dan aşağı onun üstüne doğru salar ve o da tekeri alnı, kolları ve göğsüyle başarılı bir biçimde geri teper. Bu iş, artık dizlerinden yaralanabileceğini düşünmeksizin tekeri dizleriyle yakalayıp, geri fırlatmak isteyinceye kadar devam eder. Çerkezlerde görülen bu çelik teker, Osetlerde (dişleri olan, bazen de alev saçan) canlı bir teker, "*Barsæg*'in Tekeri (*Marsæg, Balsæg...*)" olarak geçer. Bu, Güneş Tanrısının hizmetinde bulunan bir erkek olup, yaptığı bir küstahlıktan dolayı Sozriko'dan intikam almak üzere ona saldırıp sakat bırakması için, Güneş Tanrı'nın kızı tarafından görevlendirilir. Teker gökyüzünden yuvarlanarak aşağı iner, ormanların ve ovaların ortasından geçerek Karadeniz'e doğru yol alır. Sozriko'nun tekeri fark etmesi üzerine, onu çılgınca bir süratle takip etmeye koyulur. İlk seferinde bir kayın ağacı ve şerbetçi otlarına dolanarak duran tekeri yakalayıp, tutsak etmeyi başarır. Fakat sonra onu serbest bırakma gafletinde bulunur. Tekrar güçlenmiş bir biçimde ve kötü →Sirdon'dan akıl alarak, ikinci bir sefer ayaklanır ve Sozriko'nun bacaklarını parçalar. Bu kez kaçan tekerdir ve kahramanın iki oğlu onu Karadeniz'e kadar kovalar. Ancak bu boşunadır: Teker çoktan denizin dibini boylamıştır. Başka bir aktarımda ise, Sozriko'nun intikamını almak isteyen genç bir adamın tekeri yakalamayı başardığı ve onu kırıp parçaladıktan sonra, Sozri-

ko'nun mezarının başına koyduğu anlatılır. Büyük bir olasılıkla, burada eski bir ritüeli aktaran bir söylen söz konusudur. Bu söylen, bize Avrupa folkloründe geçen Aziz İoanna'nın tekerlerini anımsatır. Nitekim Osetlerde, bu teker için kullanılan başka bir ad mevcuttur: "İoanna Babanın Tekeri", *fid Ioanne*, *fid Ojnon*. - Barsæg, Marsæg adlarının ne anlama geldiği açıklanamamaktadır. Küçük bir olasılıkla da olsa, bu ad Çeçence'de "Güneş Adam" anlamına gelen *malxœ sæg* biçiminde yorumlanmaktadır. Ne var ki böyle bir tasarım Çeçenlerde bulunmayıp, muhtemelen Osetlerde mevcuttur.

G. Dumézil, Lég. sur les Nartes (1930) s. 196/197; aynı eser, Loki (1948) s. 209-246 [Almanca baskısı (1959) s. 165-200].

Tha. Çerkez paganlığında tanrılar için kullanılan bir cins isim; Müslümanlarda da Tanrı'nın adı. Bu sözcüğe birçok birleşik sözcükte rastlarız: *tha-'w* ("T. demek") ya da *tha-λane* ("T.'nın ayaklarına kapanmak?") "yemin", *tha-ya-p'c'ə* ("T.'yı aldatan kimse") "yalancı", *tha-ya-s* ("T.'nın yasası") "davranış kuralları, görgü" ve bir de *thamata* "masada oturan en yaşlı kişi", "başkan" Bu sözcüğün etimolojisi karanlıkta kalmakla birlikte, ödünçleme yoluyla Kafkas dillerinin çoğuna girmiştir.

Thayalež'. Doğu Çerkezlerinde, bereketi elinde tutan tanrıdır (*tha*). (Bkz. geçişli fiil *ya-lež'e-n* "ürün yaratmak" vs.)

Narty, Kabard. Epos (1951) s. 34-36.

Tixost. Osetlerde ve özellikle de İronlarda bir göksel ruh olup, adı "güçlü kişi" anlamına gelmektedir. →*Uacilla*'ya, gökyüzünde yaptığı çarpışmalarda eşlik eder. Eğer insanlara, sundukları kurbanlara rağmen Uacilla tarafından yağmur indirilmezse, kendilerinin koruyucusu olan Tixost'a başvururlar. İnsanlar onun kendi "komşu"ları olduğuna inanırlar. Düğün ritüellerinde sağdıç, "huzur ve dirlik düzenlik içinde yaşamaları için" genç çifti Tixost'a emanet eder. Eskiden bir tehlikeyle karşılaşıldığında, Tixost'u yardıma çağırmak yeterli olurdu. Derhal bir atın sırtında ortaya çıkardı. Ancak günün birinde, genç bir çoban muziplik olsun diye onu hiç ihtiyacı yokken yardıma çağırınca, Tixost onu ve sürüsünü taşa dönüştürür ve o gün bu gündür insanlara artık görünmemektedir.

J. Šanaev, SSKG, III (1870) 2, s. 17/18; B. Gatiev, ebenda, IX (1876) 3, s. 32; Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 257, 293.

Tkaši Mapa. Mingrelyalılarda "Ormanlar Kraliçesi", yoldan geçenlere on parmağını göstererek, onlara sessizce aşkını sunar. "Ormanlar Kraliçesi"nin on parmağını göstermesi, on yıllık bir sözleşme yapılacağı ve bu sürenin sonunda erkeğin tekrar özgür kalacağı ve yeryüzünün tüm nimetlerine kavuşacağı anlamına gelir. Erkek sessiz kalıp başıyla işaret ederek, bu süreyi kısaltabilir. Bunun üzerine Tkaši Mapa önce beş, sonra üç ve daha sonra da yalnız bir parmağını gösterir.

Ancak erkek bu süreyi yarım yılın altına indiremez (bükülmüş bir parmakla işaret edilir), aksi takdirde aklını kaçırır.

I. T. Kobalia, SMG, XXXII (1903) 3, s. 150.

Tlepś (Aepś). Çerkezlerde demirin ve silahların tanrısıdır. Ayrıca demircilerin de koruyucusudur. Onu Osetlerdeki →*Safa* ve Abhazlardaki →*Šossu* ile karşılaştırabiliriz: Vaktiyle fevkalade dürüst bir adam yaşarmış. Bu adam, demirden dağları ortadan ikiye bölebilen kılıçlar imal edermiş. Ayrıca, yemin edecek kişilerin güvenilirliğini onaylar ve yaralıların başında tutulan ve büyük önem taşıyan gece nöbeti merasimi sırasında ona başvurulurmuş. Tlepś'e →*Nart* Söylencelerinde sıkça rastlarız.

N. Dubrovin, Ist. vojny i vladyč. Russ. na Kavkaze, I (1871) s. 109-111.

Tutir. Osetlerde, kurtların efendisi ve koruyucusu olan bir ruhtur. Şüphesiz, Tutir adı Aziz Theodor adının bozulmuş halidir. Onun izni olmadan kurtlar ne insanlara, ne de diğer hayvanlara bir fenalık yapabilirler. Ayrıca, çobanlar ona dua eder ve ona yakarırlar, oruç tutulan sürenin başında onun adına bir şenlik düzenlenir ve sonbaharda onun onuruna bir teke (*Tutiri cau*) merasimle kesilip yenir (keçinin etinden yalnız aile fertleri yiyebilir, hiçbir yabancı yiyemez). Tutir kurtlara öfkelendiğinde, onların ağzına büyükçe taşlar tıkayıp, açlıktan ölmelerine yol açar. Tutir'in bu özel göre-

vi, onu koyunların koruyucusu olan → Fælværa'yla sık sık karşı karşıya getirir. Söylenenlere göre, bir keresinde Tutir'in onuruna yapılması gereken merasim unutulup keçi kesilmeyince, Tutir intikam almaya karar verir ve heybetli, boz bir kurdun önderliğinde bir kurt sürüsünü bu işle görevlendirir. Kurt sürüsü, üç saat içinde bütün köylerdeki hayvan sürülerinin üçte ikisini boğazlar. Tutir'in dileği doğrultusunda, insanların silahları bu vahşi canavarlara işlemez ve kurtlar, ancak görevlerini tamamladıktan sonra tekrar ortadan kaybolurlar. İnsanlar büyücülere danışır ve başlarına gelen bu felaketin nedenini öğrenirler. Ve o günden bu yana bu kutsal geleneği özenli bir biçimde yerine getirirler. Bir araya gelen göksel ruhlar, Tutir'in bu intikam eylemini aşırı bulurlar. Hayvanların bu şekilde boğazlanması sonucu, insanların kendilerine kurban etmek üzere hayvan bulmakta zorlanacakları endişesine kapılarak Tutir'i cezalandırmak isterler. Ancak Fælværa, hayvan sürülerine verdiği zarara rağmen, Tutir'den yana olur. Fælværa, hayatta kalan koyunların çoğalmasını sağlayacağına ve dolayısıyla dağlarda yaşayan en fakir insanların dahi göksel ruhlara kurban edecek en az birer hayvana sahip olacağına dair söz verir.

B. Gatiev, SSKG IX (1876) 3, s. 34-37; Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 243.

Uacilla. Osetlerde gök gürlemesi ve yıldırıma, yağmura ve dolayısıyla tarlalardaki mahsule hükmettiklerine inanılan göksel ruhlardır. Uacilla adı, (anlamı belirsiz

olup, I. Ghershevitch'in önerdiği gibi "sözcük, ses"den türeme "ruh" biçimindeki bir yoruma pek elvermeyen) *wac-* ile Slav folklorüne göre de fırtınanın koruyucusu olan İlyas Peygamberin adının biraraya getirilmesinden oluşmuştur. İncil'de geçen İlyas adı altında (bazen *Yelia* da kullanılır) pagan bir tanrı varlığını sürdürmektedir. Eğer bir kimseyi yıldırım çarparsa, bu durumda tanrının fırlatmış olduğu ok (*fat*) yakınlarda aranır. Uacilla'yı öfkelendirdiğine inanılan ölünün arkasından ağlanmaz ve ceset mezarlığa değil, felaketin olduğu yere gömülür. Eğer takip eden günlerde aşırı yağmur yağarsa, ölü gömüldüğü yerden tekrar çıkarılır ve iki genç öküzün çektiği bir arabanın üstünde oradan götürülür. Hayvanların istedikleri yöne gitmesine izin verilir ve Osetlerin inancına göre, hayvanlar Uacilla'nın arzu ettiği yerde dururlar. Ölü burada yeniden defnedilir. Yine aynı biçimde, yıldırım çarpmış eşyalar da köyden uzaklaştırılır. Eğer bir adam, kendisine yıldırım çarpmasına rağmen hayatta kalırsa, ailesi ormana üç genç göndererek, ince ve düzgün bir biçimde büyümüş iki büyük fidan getirtir. Ağaçlar felaketin olduğu yere dikilir. Ailenin reisi Uacilla'ya dua eder ve bir keçi ya da kuzu kurban eder. Hayvanın postu, başıyla birlikte bu iki ağaca çivilenir. Bu ayin her yıl tekrarlanmak zorundadır. -Osetler, fırtınalar sırasında gökyüzünde oraya buraya uçuşan göksel ruhları nitelendirmek için, Uacilla'nın çoğul biçimi olan *Uacillatæ* sözcüğünü sık sık →*Uastirjitæ* sözcüğü ile ilintili olarak kullanırlar. Uacilla'nın bir de arkadaşı vardır, →*Tixost*. İnsanlar ona daha kolay ulaşabilmektedir.

B. Gatiev, SSKG IX (1876) ? 3, s. 29-33; Vs. Miller, Oset. Et., II, s. 240, 242.

Uastirji, Uaskergi. Osetlerde göksel bir ruh olup, erilliğin koruyucusudur. Bu ruhun adı, *Uac-* (→Uacilla) sözcüğü ile Aziz Georg adının bileşiminden oluşmuştur. Kendisi, özellikle edilen yeminlerin takipçisidir ve hırsızları olduğu gibi, yalan yere yemin edenleri de cezalandırır. Uastirji, söylencelerde kadın düşkünü biri olarak yer alır. Axsart ve Axsærtag kardeşlerin birbirlerini öldürmesinin ardından (ki bir →Nart ailesi onların adıyla anılmaktadır), Uastirji yakışıklı bir centilmen biçiminde Axsart'ın dul eşinin, yani Sular Kralının kızının karşısına çıkar ve kocasını defnetmekte ona yardımcı olmayı önerir. Elindeki süvari kamçısını iki kez sallamasıyla, üzeri altın ve gümüş sırmalı örtülerle kaplı bir anıt mezar beliriverir. Ancak Uastirji genç kadını kaçırmak isteyince, kadın kendi asli unsuru olan suya atlar ve kaybolur. Daha sonra oğulları Urizmæg ve Xæmic'le birlikte geri döner. Fakat Uastirji yenilgiyi kabul etmek istemez. Kadının ölmesini bekler ve defnedildikten sonra mezarını ziyaret eder. Bir süre sonra yoldan geçenler, mezarın içinden gelen küçük bir kız, bir tay ve bir yavru köpeğin seslerini işitirler. Bu kız daha sonra, Nart kahramanlarının en güzeli ve en akıllısı olan Prenses Sætænæ olacaktır.
Göksel ruhlardan oluşan bir grubu nitelendirmek için, Uastirji'nin çoğul biçimi olan *Uastirjitæ* sözcüğü, *Uacillatæ* sözcüğü ile ilintili olarak sık sık kullanılmaktadır.

Vs. Miller, Oset. Et., II 61882, s. 242-243; Dumézil, Lég. sur les Nartes (1930).

Urîzmæg. →Nartlar.

Wa. Bu sözcük, Tanrı'nın Ubıhça'daki iki adında geçen ortak unsurdur. Wa sözcüğü asıl olarak, Çerkezce'de "gökyüzü" anlamına gelmektedir. Tanrının bu iki adı *wa-šx°a* ve *wa-ba*'dır. Eğer Tanrı'nın korkutucu, intikam alıcı ve azametli yönü vurgulanacaksa, örneğin yeminlerde ya da lanetlerde olduğu gibi, bu durumda *wa-šx°a* adı (*šx°a* "toz; ateşli silahlar için barut?"), yok eğer Tanrı'nın kerem sahibi olma yönü vurgulanacaksa, örneğin takdislerde olduğu gibi, bu durumda *wa-ba* adı (ikinci öğe belirsizdir) kullanılır.

G. Dumézil, Rev. de l'Hist. des Religions, CXXIII (1941) s. 63-65.

Xæmîc. →Nartlar.

Xucau, Xcau. Osetlerde Tanrı'nın adı olup, Büyük Tanrı anlamına gelmektedir. Bu isim, Hıristiyanlığın ya da Müslümanlığın hakim olduğu bölgelerdeki anlayışa uygun düşmektedir. Etimolojisi karanlıkta kalmaktadır. Mitolojide yer alan çok sayıda ikinci sınıf ruh hiçbir zaman bu adla anılmaz. Sadece Tanrı'nın bizzat kendisi sürekli *Xucauti Xucau* "Tanrıların Tanrısı" diye anılır. Bu ise, sözcüğün çoğul biçiminin geçtiği yegane örnektir.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 239.

Xucaui Źuar. Osetlerde evliliğin ve doğurganlığın koruyucu ruhudur. Xucaui Źuar adı, tam olarak "Tanrı'nın Ruhu (ya da Azizi)" anlamına gelir. Dağ toplulukları ona, içlerinde resim bulunmayan penceresiz, ufak kiliselerde tapınırlar. Bir sonbahar günü ufak kilisenin etrafında, o yıl içinde doğan erkek ve kız çocukların, ayrıca evlenen genç kızların sayısı kadar keçi ve koyun kurban edilir. Kurbanların etleri, orada hazır bulunanlar tarafından yenir. Fakat Xucaui Źuar, yabancıların bu ziyafete katılmasını yasaklar.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 251-252.

Zaden. Gürcülerin Hıristiyan olmadan önceki tanrılarından biridir. Birçok kronikte yer almasına rağmen, bizler neredeyse sadece adını bilmekteyiz. "Azize Nino'nun Yaşamı" adlı yapıtta Kral Mirian, Azizeye şöyle seslenir: "İki tanrı vardır, bunlar mahsulün bol ve bereketli olmasını sağlayıp dünyayı yönetirler; güneşin doğmasını ve yağmurun yağmasını sağlar, böylece de Gürcistan topraklarında yeşeren her şeyi beslerler: Bunlar, tüm gizli şeyleri görebilen →Armaz ve Zaden'dir." Aynı metinde, ilk doğan çocukların Armaz ve Zaden'e kurban edildiklerinden bahsedilir. Marr ve Wesendonck, Zaden adını Pehlevi dilindeki *yaztān* (çoğul), Farsça *yazdān* (bkz. Avesta dilindeki *yazata*) "tanrılar" sözcüğü ile açıklamaya çalışmışlardır. Tseretheli, Asyalı bir tanrı olan *Sandon-Sandas*'ı onunla ilintilendirmiştir.

N. Marr: Bogi jazyčeskoy Gruzii, Zap. Vost. Otd. I.

Russ. Arx. Obšč., XIV (1902) s. 84; O. G. v. Wesendonck: Über ğeorgisches Heidentum [Gürcü Paganlığı Üzerine] (1924) s. 7; M. Tseretheli: The Asianic Elements in National Georgian Paganism [Ulusal Gürcü Paganlığında Asya Öğeleri] Georgica, Ekim 1935, s. 46; Kartlis axovreba I (1955), s. 85, 106.

Zæd, Izæd. Osetlerde göksel ruhları nitelendiren bir cins isimdir; →*ẓuar* sözcüğü daha çok paganlığa uyarlanan azizleri niteler. *(i)zæd*, yaygın kullanımda neredeyse → *(i)daucæg* ile eşanlamlıdır. Etimolojisi açık seçiktir: Osetçe'deki bu sözcük, Avesta dilindeki *yazata* "külte değer" sözcüğüne karşılık gelmektedir. Yazata sözcüğünden ise, Ahura Mazdā idaresinde Gathalar* sonrası Mazdeizm'de tekrar yerlerini alan tanrıları nitelendiren resmi bir cins isim oluşmuştur. Bu oluşum, *dacva*'nın bir cin haline getirilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Ayrıca bu sözcük, Veda Sanskritçesi'ndeki *yajata* "kurbana değer" sözcüğüne de karşılık gelmektedir. Yajata sözcüğü eski bir sıfat olup, onunla eşanlamlı olan *yajñiya* sözcüğü gibi, kimi zaman çoğul biçimde isim olarak tanrıları nitelendirmek için kullanılır. Dolayısıyla burada söz konusu olan, Zerdüşt'ün öğretisinden yapılan bir ödünçleme değildir, bilakis Hint-İran dilinden doğrudan geçmiş bir ifade biçimidir. Bu sözcüğün İskit dilindeki biçimine, Yunan-İskit yazıtlarında geçen erkek isimlerinde rastlamaktayız: *Ἰαζαδαγος*, Olbia'da *Ἰέζδαγος*. (i)zæd sözcüğü çoğul biçimiyle daha çok bir birliği, bir grubu ni-

* Avesta'nın en eski bölümünü oluşturan kutsal Zerdüşt metinleri.

telendirmek için kullanılır. Ancak Osetler'de, özel anlamı olan çok sayıda (i)zæd mevcuttur. Osetler bunları, başlarına bir sıfat ekleyerek ya da isim tamlaması yaparak birbirinden ayırırlar.

G. Dumézil, Noms mythiques indo-iraniens dans la folklore des Osses, J. As., CCXLIV (1956) s. 355.

Žiniši Ort'a. Mingrelyalılarda gök gürlemesi ve yıldırımdan sorumlu ruhtur. Žiniši Ort'a adı, "Yukarıların Efendisi" anlamına gelmektedir. Yazın bu ruha genç bir horoz kurban edilir. Horoz yüzüldükten sonra, hayvanın derisi tüyleriyle birlikte bir ağacın olabildiğince en yüksek dalına asılır. Bütün yıldırımlar, Žiniši Ort'a'nın öfkesine bağlanırdı.

I. T. Kobalia, SMG, XXXII (1903) 3, s. 114.

Žiz-lan. Abhazlarda, suların dişi koruyucu ruhudur. Bu ruha yalnız kadınlar, üstelik sadece adı kötüye çıkmamış kadınlar tapınabilir. Ona daha çok evlenmeden önce ve doğumdan sonra yakarılır. Doğumdan sonra kadın, Žiz-lan'a bir tavuk kurban etmeden ve ona peynirli buğday kurabiyeleri sunmadan, su getirmeye gidemez. Kadınlara mahsus bu ritüeller sırasında bir adam ya da bir erkek çocuk hazır bulunduğunda, bu isterse yanlışlıkla olmuş olsun, derhal hastalanır. Žiz-lan'ın gizli ritüellerini bilen ve ayrıca çocuk doğurtmaktan anlayan yaşlı kadınlar ebelik yaparlar.

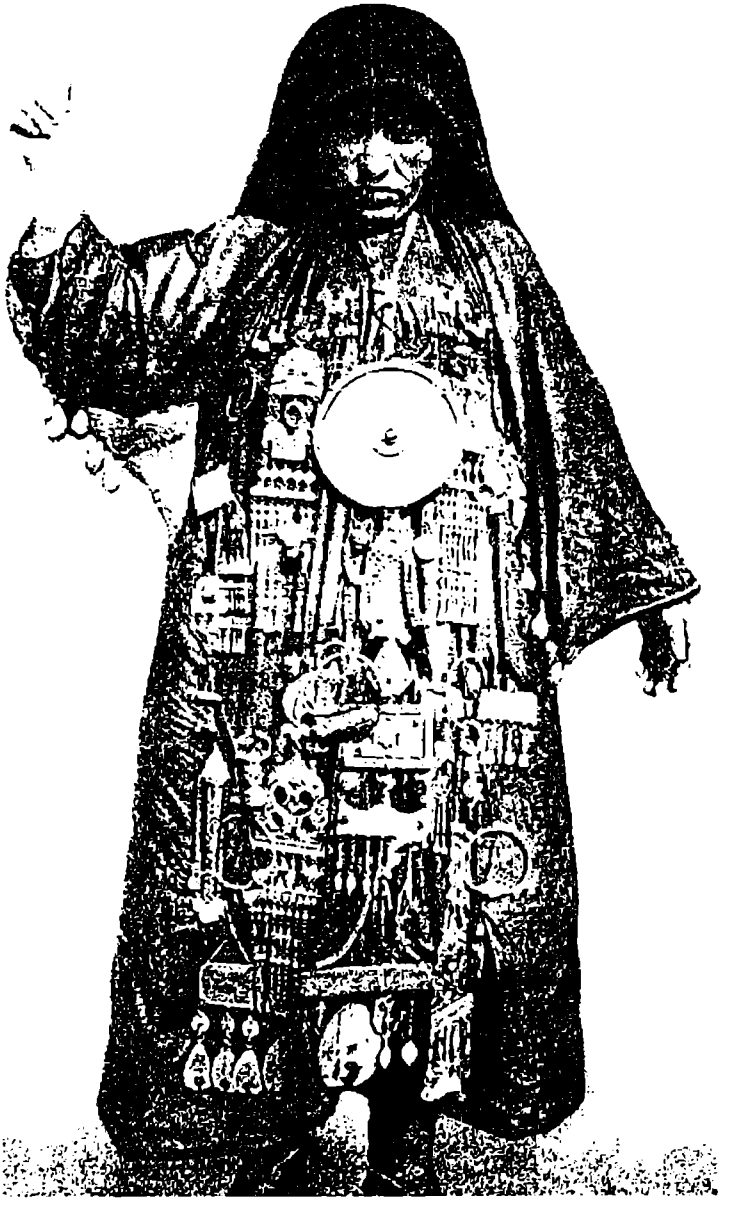
Anonim, SSKG, V (1871) 3, 1, s. 11.

Źuar. Osetler, Gürcü dilinde "Haç" anlamına gelen *Jvari* sözcüğüne Źuar biçimini vermişlerdir. Bu aynı zamanda "tapınaklar", buralarda kendilerine tapınılan ruhlar ya da azizler için kullanılan bir cins isimdir. Ayrıca bu cins isim, yolculuğa çıkmış birer ruh olduğunu düşündükleri kayan yıldızları nitelendirmek için de kullanılır. → Alardi, → Binati xicau ve →Xucaui źuar'ın dışında, kadınlar Źuar'lardan hiçbirini adıyla çağıramazlar. Onları dolaylı bir biçimde anlatırlar, Fælæra *fisti źuar* yerine "koyunların Zuarı", *Uastirji lægti źuar* yerine "erkeklerin Źuarı" vs. Źuarların sayısı sonsuzdur. Ne zaman ki bir yerde olağandışı bir olay olsa, o yerde bir *nuog źuar*ın, yani yeni bir Źuarın yaşadığı sonucu çıkarılır. Diğer taraftan ise, insanların yaptıkları pek çok faaliyet için bir özel koruyucu, bu işler için uygun birer źuar ya da → *(i)zæd* vardır. Örneğin dağ toplulukları, eğer geceleyin bir talan akınına çıkacak olurlarsa, *Sau baræci źuar*'a (Kara Süvarinin Źuarına) yakarır ve ondan siyah giysiler içinde, kara yağız bir atın üstünde yol göstererek, kendilerini başarıya ulaştırmasını dilerler. Sıradan yolcular hem *fændaci zæd* "Yolların Źuarı", hem de *Qilīźuar* "Baston Źuarı" tarafından korunurlar. (Ayrıca *Qilīzuar*'a, genç çiftin arabasını koruması için düğün töreni sırasında yakarılır.) Vücudun organlarını koruyan Źuarlar da vardır: *gubłni, rağı źuar* "Karnın, Sırtın Źuarı" vs.

Vs. Miller, Oset. Et., II (1882) s. 240 ve 253-254.

I. Resim

II. Resim